

## บทที่ 2

### แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัย “สถานภาพองค์ความรู้วารสารศาสตร์พลเมืองในภูมิภาคเอเชีย ยุโรป และอเมริกาเหนือ (2533-2556)” มีแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดวารสารศาสตร์สาธารณะ
2. แนวคิดวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วม
3. แนวคิดวารสารศาสตร์พลเมือง
4. แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
5. แนวคิดพื้นที่สาธารณะ
6. แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม
7. แนวคิดความเป็นพลเมือง
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

#### 1. แนวคิดวารสารศาสตร์สาธารณะ (Public หรือ Civic Journalism)

วารสารศาสตร์สาธารณะเกิดขึ้นในช่วงปลายยุค 1980 ในประเทศสหรัฐอเมริกาและค่อยๆเติบโตขึ้นในกลุ่มหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นขนาดกลาง อาทิ Wichita Eagle Charlotte Observer และ Virginia Pilot of Norfolk โดยเกิดจากแรงผลักดันหรือปัญหาทางสังคมหลายประการ

ปัญหาแรกเกิดขึ้นในช่วงประมาณ 1985-1989 เมื่อประชาชนส่วนหนึ่งในประเทศสหรัฐอเมริกาเชื่อว่าระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยขับเคลื่อนสังคมได้ไม่ดีพออีกต่อไป จึงเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม กระทั่งนำมาสู่วารสารศาสตร์ภาคประชาชน ซึ่งในระยะแรกอยู่ในลักษณะการใช้หนังสือพิมพ์เป็นพื้นที่สาธารณะ เพื่อแก้ไขปัญหาภายในชุมชนและสังคมของตนเอง

ปัญหาประการที่สองเกิดจากความคิดที่ว่า นักหนังสือพิมพ์ไม่ได้ตระหนักถึงพันธะที่พวกเขาพึงมีต่อสังคมอีกต่อไป อีกทั้งเห็นว่าเมื่อประชาธิปไตยอ่อนแอลง หนังสือพิมพ์แบบเดิมๆก็ไม่มีพลังพอสำหรับประชาธิปไตย ฉะนั้นหนังสือพิมพ์จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงตำแหน่งและบทบาทของตน

ปัญหาประการที่สามเกิดจากยอดจำหน่ายของหนังสือพิมพ์ที่เริ่มลดลง แม้ว่าจะมีการปรับตัวขนานใหญ่ เช่น ปรับเปลี่ยนเนื้อหา ปรับปรุงรูปแบบใหม่ ทำวิจัยการตลาด แต่อุตสาหกรรมหนังสือพิมพ์ก็เผชิญกับวิกฤติอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ปัญหาเหล่านี้ทำให้หนังสือพิมพ์ต้องกลับมาขบคิดเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ของตนในสังคมประชาธิปไตยและชุมชนที่องค์กรหนังสือพิมพ์เป็นสมาชิกอยู่ รวมทั้งตั้งคำถามต่อ“คุณค่าข่าว” ซึ่งมีความหมายเกี่ยวกัน 2 ลักษณะ คือ คุณค่าของหนังสือพิมพ์ และเกณฑ์ที่ใช้ประกอบการตัดสินใจในการคัดเลือกข่าวว่า สุกท้ายแล้วคุณค่าของหนังสือพิมพ์ และคุณค่าข่าวที่รับใช้สังคมประชาธิปไตยควรเป็นเช่นไร (Lewis A.Friedland and Susan G. Willey, 2003: 13-14 อ้างถึงในมัทนา เจริญวงศ์ และคณะ, 2555 : 10-11) วารสารศาสตร์สาธารณะจึงนับเป็นผลผลิตที่เกิดจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นหลายต่อหลายครั้งในประเทศสหรัฐอเมริกาเพื่อปฏิรูปคุณภาพของหนังสือพิมพ์

องค์กร Pew Center for Civic Journalism ซึ่งให้ทุนสนับสนุนโครงการวารสารศาสตร์สาธารณะในสหรัฐอเมริกา นิยามวารสารศาสตร์สาธารณะไว้ว่า วารสารศาสตร์สาธารณะเป็นทั้งปรัชญา และระบบค่านิยม หัวใจสำคัญของแนวคิดนี้ คือ ความเชื่อที่ว่า หนังสือพิมพ์มีพันธะต่อชีวิตสาธารณะ (Public life)<sup>1</sup> และพันธะดังกล่าวนี้เองที่กำกับการรายงานและรวบรวมข้อเท็จจริงของผู้สื่อข่าว วิธีที่นักข่าวรายงานข่าว วิธีที่นักข่าวทำหนังสือพิมพ์จึงส่งผลต่อวิถีทางที่ชีวิตสาธารณะดำเนินไปอย่างหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธไม่ได้ (<http://www.pewresearch.org/doingcj>, เข้าถึงเมื่อวันที่ 7 เมษายน 2558) ฐานคิดที่สำคัญของวารสารศาสตร์สาธารณะจึงตั้งอยู่บนแนวคิดที่มองหนังสือพิมพ์ในฐานะกลไกสำคัญที่เชื่อมพลเมืองเข้ากับการเมืองและเป็นฐานคิดที่เชื่อในพลังของภาคสาธารณชน

Jay Rosen อธิบายว่า วารสารศาสตร์สาธารณะคือการที่นักหนังสือพิมพ์มีลักษณะดังนี้ 1) มองประชาชนในฐานะพลเมืองที่สามารถเป็นผู้มีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะต่าง ๆ มากกว่าจะเป็นเหยื่อ หรือผู้ดูผู้ชม 2) ช่วยให้เกิดชุมชนทางการเมืองที่มีความเคลื่อนไหวสามารถจัดการปัญหาของตนมากกว่าแค่เรียนรู้ว่าอะไรคือปัญหาของชุมชน 3) พัฒนาและกระตุ้นให้เกิดการอภิปรายสาธารณะ 4) สนับสนุนให้ชีวิตสาธารณะของพลเมืองดำเนินไปได้ด้วยดี และ 5) มีบทบาทเป็นผู้แสดงสาธารณะ (Public Actor) นำเสนอมุมมองทางการเมือง ค่านิยมของพลเมืองอย่างชัดเจน (Glasser, 1999: 44)

---

<sup>1</sup>ในหนังสือ A Truly Civil Society ของ Eva Cox สิ่งที่ทำให้เราเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มีองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ ชีวิตครอบครัวหรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงภาคเอกชน ส่วนที่สอง คือ การทำงานหารายได้ ส่วนที่สาม คือ ชีวิตสาธารณะ ซึ่งเป็นส่วนที่มนุษย์สามารถสร้างสรรค์พื้นที่สาธารณะ กิจกรรมสาธารณะ หรือส่วนที่มนุษย์มีความรับผิดชอบต่อสังคม และทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการคิด รวมทั้งการถกเถียง อภิปราย หรือปฏิบัติกรร่วมกัน (อ้างถึงในวิทยา คามุณี, 2553: 107)ชีวิตสาธารณะนี้เป็นส่วนที่สำคัญอย่างยิ่งในประชาสังคม เพราะนำไปสู่การขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะ

Edmund B. Lambeth (อ้างถึงใน Voakes, 2004: 25) ให้คำจำกัดความว่าวารสารศาสตร์สาธารณะเป็นวารสารศาสตร์รูปแบบหนึ่งที่มีแนวทางการทำงานดังต่อไปนี้

- 1) เปิดโอกาส รับฟังเรื่องราว ความคิดจากสาธารณชน แม้ว่าอาจจะคงเสรีภาพในการเลือกว่าจะรายงานข่าวสารเรื่องใดไว้
- 2) คำนึงถึงทางเลือกต่างๆในการนำเสนอประเด็นที่มีความสำคัญต่อชุมชน
- 3) เลือกกรอบการนำเสนอที่เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดในการกระตุ้นให้สาธารณชนเกิดการอภิปรายถกเถียง ตลอดจนทำให้สาธารณชนเกิดความเข้าใจในประเด็นที่เกิดขึ้น
- 4) กำหนดแผนการเพื่อรายงานปัญหาสำคัญๆในทางที่ช่วยเสริมสร้างความรู้แก่สาธารณชน เพื่อนำไปสู่การค้นหาวិธีการแก้ไขปัญหาที่เป็นไปได้
- 5) ตั้งใจ สนใจที่จะพัฒนาการสื่อสารกับสาธารณชนอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

จะเห็นได้ว่าแนวปฏิบัติเหล่านี้สะท้อนการดำเนินงานของหนังสือพิมพ์ที่ยึดหลักวารสารศาสตร์สาธารณะว่ามีเป้าหมายที่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานของกองบรรณาธิการให้เชื่อมต่อกับชุมชน สร้างความเกี่ยวพัน/ความสัมพันธ์กับปัจเจกบุคคลในฐานะพลเมือง เช่น ให้โอกาสประชาชนทั่วไปแสดงมุมมองที่มีต่อเหตุการณ์สาธารณะ กระตุ้นให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการอภิปรายสาธารณะในประเด็นสำคัญๆ ตลอดจนสนับสนุนช่วยเหลือให้เกิดการอภิปรายสาธารณะ เพื่อให้ประชาชนเห็นทางออกที่เป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน บทบาทของหนังสือพิมพ์ตามแนวคิดนี้จึงมีความใกล้ชิดและเชื่อมโยงกับผู้คนในชุมชนของตนมากกว่าหนังสือพิมพ์ในยุคก่อนหน้า ขณะเดียวกันก็สะท้อนบทบาทของหนังสือพิมพ์และภาคสาธารณะในสังคมประชาธิปไตยที่ผู้สนับสนุนแนวคิดนี้เห็นว่าควรจะเป็น

ในช่วงต้นของทศวรรษ 1990 มีการทดลองแนวคิดวารสารศาสตร์สาธารณะกับหนังสือพิมพ์ในสหรัฐอเมริกา นสพ.ที่เข้าโครงการร่วมกันแสวงหาการมีส่วนร่วมรูปแบบต่างๆ อาทิ การสนทนากลุ่ม การทำผลสำรวจความคิดเห็นและปฏิกริยาจากผู้อ่านและชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ในระยะเริ่มแรกนสพ.ที่เข้าร่วมโครงการต่างมุ่งความสนใจไปที่เนื้อหาการเลือกตั้ง ต่อด้วยประเด็นปัญหาเกี่ยวกับชุมชน เช่น เชื้อชาติ การพัฒนา และปัญหาอาชญากรรมจากรายงานของ the Pew Center for Civic Journalism อย่างน้อย 20% ของหนังสือพิมพ์รายวัน 1,500 ชื่อฉบับในสหรัฐอเมริกาทดลองนำแนววารสารศาสตร์สาธารณะไปใช้ระหว่างปี ค.ศ. 1994-2001 และเกือบจะทั้งหมดกล่าวว่า วารสารศาสตร์สาธารณะส่งผลในทางบวกต่อชุมชน (Gillmor, 2004)

Lewis Friedland และ Sandy Nichols แห่งมหาวิทยาลัยวิสคอนซินกล่าวถึงพลังของวารสารศาสตร์สาธารณะไว้ว่า จากการมีส่วนร่วมในท้องประชุมข่าวพบว่า มีหลักฐานที่แสดงผลกระทบในทางบวกของวารสารศาสตร์สาธารณะต่อพลเมือง เช่น กระตุ้นให้เกิดการอภิปรายของสาธารณชน เป็นการพัฒนาทักษะของพลเมือง สามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงแก่นโยบายสาธารณะ เกิดการก่อรูปโครงสร้างองค์กรของชุมชนใหม่ รวมทั้งเกิดการดำเนินงานแบบจิตอาสาเพิ่มขึ้น (อ้างถึงใน Witt, 2004:49-50)

ส่วน Frank Denton บรรณาธิการ the Wisconsin State กล่าวว่า วารสารศาสตร์สาธารณะช่วยให้สาธารณชนค้นพบวิธีการแก้ไขปัญหา โดยหนังสือพิมพ์ของเขาได้จัดประชุมชาวเมืองหลายต่อหลายครั้งเพื่อประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นนโยบายท้องถิ่น รวมทั้งจัดประชุมความคิดเห็นร่วมกับผู้นำชุมชนเพื่อรับฟังความคิดเห็นที่มีต่อข่าวก่อนที่จะตีพิมพ์ (Glaberson, 1995:6)

ในบทความ “The Ethics of Civic Journalism: Independence as the Guide” Bob Steele รวบรวมทัศนะของผู้สนับสนุนวารสารศาสตร์สาธารณะไว้อย่างหลากหลาย อาทิ Cole Campbell บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ the Virginian-Pilot of Norfolk ผู้นำวารสารศาสตร์สาธารณะไปปรับใช้กับทำงานของหนังสือพิมพ์ Campbell เชื่อว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่องค์กรข่าวต้องริเริ่มความสัมพันธ์กับสาธารณชนในรูปแบบที่หลากหลาย อาทิ ตรวจสอบบทบาทของนักข่าวกับแหล่งข่าวและผู้อ่านเสียใหม่ หรือตั้งคำถามใหม่ว่าอะไร คือ ข่าว และเปลี่ยนธรรมเนียมปฏิบัติเดิมๆในการรายงาน โดยเขาเห็นว่าผู้สื่อข่าวต้องรายงานความตึงเครียดที่เกิดขึ้นด้วย มิใช่แค่เพียงรายงานความขัดแย้ง หรือรายงานความคลุมเครือไม่ชัดเจนที่เกิดขึ้น นอกจากรายงานแต่สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนเท่านั้น

Roy Peter Clark นักวิชาการสถาบัน Poynter สหรัฐกล่าวว่า การปฏิรูประบบสื่อในนามวารสารศาสตร์สาธารณะก็คือการรับรู้หน้าที่ตนเองของนักหนังสือพิมพ์ บทบาทที่ผ่านมาในฐานะผู้สังเกตการณ์ทำให้นักข่าวหลงลืมปัญหา จนสาธารณชนเกิดความไม่ไว้วางใจ การที่นักข่าววางตัวเป็นมืออาชีพยังทำให้เกิดความแปลกหน้าระหว่างกันระหว่างหนังสือพิมพ์และสาธารณชน ฉะนั้นสื่อจำเป็นจะต้องทำตัวให้เหมือนสาธารณชนมากขึ้น และนักข่าวก็ต้องทำตัวให้เหมือนประชาชนทั่วไป สำหรับ Clark แล้ว แนวคิดวารสารศาสตร์สาธารณะจึงเป็นสิ่งที่พนักข่าวก้าวข้ามเส้นธรรมเนียมปฏิบัติแบบเดิมที่กำหนดบทบาทของนักข่าวให้เป็นผู้สังเกตการณ์และผู้รายงานเท่านั้น (<http://www.poynter.org/uncategorized/2128/the-ethics-of-civic-journalism-independence-as-the-guide/> เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2558)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดที่ว่าองค์กรข่าวมีหน้าที่ช่วยสนับสนุนให้ภาคสาธารณะมีความแข็งแกร่ง อีกด้านหนึ่งก็เป็นการท้าทายแนวคิดเรื่องความเป็นกลาง และบทบาทของหนังสือพิมพ์ตามธรรมเนียมที่ยึดปฏิบัติกัน

มาอย่างยาวนาน ทำให้แม้จะมีผู้สนับสนุนวารสารศาสตร์สาธารณะจำนวนไม่น้อย แต่แนวคิดดังกล่าวก็กลายเป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดความถกเถียง โต้แย้งตามมาด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะประเด็นบทบาทของหนังสือพิมพ์ที่นักวารสารศาสตร์สาธารณะเชื่อว่าต้องกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วม มีความตื่นตัว หากนักหนังสือพิมพ์ที่ไม่เห็นด้วย เช่น Joann Byrd นักข่าวหนังสือพิมพ์ The Washington Post ได้เขียนโต้แย้งในบทความ “Conversations with the Community” ของเธอว่า นักข่าวไม่มีหน้าที่ตัดสินใจว่าสิ่งใดดีสำหรับชุมชน และเป้าหมายของวารสารศาสตร์สาธารณะก็ไม่สามารถประนีประนอมเข้ากับหลักการเบื้องต้นของวารสารศาสตร์ โดยเฉพาะการให้ชุมชนตัดสินใจว่าควรรายงานข่าวเรื่องใด หรือการกำหนดให้หนังสือพิมพ์มีหน้าที่ต้องสนับสนุนชุมชน Byrd เห็นว่า ชุมชนต้องการหนังสือพิมพ์ที่ให้มุมมองที่กว้างขวาง กว้างไกล และมีความเป็นไปได้เมื่อรายงานประเด็นความขัดแย้ง เพราะหนังสือพิมพ์มีหน้าที่บริการทั้งชุมชนและหลีกเลี่ยงการเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (Byrd, Feb. 5, 1995, the Washington Post c6 อ้างถึงใน Jay Black, 1997: 236)

ส่วน Tanni Haas และ Brian Massey ไม่เห็นด้วยในเรื่องพลังของวารสารศาสตร์สาธารณะ โดยงานวิจัยของพวกเขาพบว่าวารสารศาสตร์สาธารณะไม่ได้ส่งผลสำคัญต่อทัศนคติ และพฤติกรรมของนักหนังสือพิมพ์และพลเมือง คุณประโยชน์ที่มากที่สุดของวารสารศาสตร์สาธารณะ คือ การจุดประกายให้เกิดการอภิปรายถกเถียงในเรื่องบทบาท และความรับผิดชอบของนักหนังสือพิมพ์ในสังคมประชาธิปไตยมากกว่า เสริมสร้างความเกี่ยวพันของสาธารณชนต่อกระบวนการทางประชาธิปไตย (Witt, 2004:50)

Jane Eisner บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ The Philadelphia Inquirer เห็นด้วยว่าวารสารศาสตร์สาธารณะอาจนำนักข่าวไปในทางที่ดีขึ้นและทำให้โลกเป็นสถานที่ที่น่าอยู่ขึ้น ทว่าการส่งเสริมภาคสาธารณะนั้นมีราคาแพงวอดที่หนังสือพิมพ์ต้องจ่าย เพราะหนังสือพิมพ์มีหน้าที่รายงานข่าว กำหนดความสำคัญ รวมถึงวิเคราะห์เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แต่ไม่ควรจะรวมถึงการเข้าไปมีอิทธิพล หรือจัดการ ชี้ทางให้แก่เหตุการณ์ทางออกหรือผลลัพธ์ใดๆ เพราะจะทำให้สื่อมวลชนสูญเสียบทบาทที่เป็นกลาง และไม่ต่างอะไรกับผู้กระทำทางการเมืองอื่นๆ เช่น นักการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ คนที่ขอช่วยเหลือผู้อื่น หรือแม้แต่หัวขโมย ฉะนั้นสำหรับ Eisner แล้ว เธอกกล่าวว่า เธอจะไม่สละบทบาทที่ทำให้หนังสือพิมพ์แตกต่างจากผู้กระทำทางการเมืองอื่นๆ และในสหรัฐอเมริกาไม่เคยขาดแคลนลอบบี้ยิสต์อยู่แล้ว (Eisner, 1994, [http://articles.philly.com/1994-10-16/News/25872248\\_1\\_public-journalism-newspapers-journalists](http://articles.philly.com/1994-10-16/News/25872248_1_public-journalism-newspapers-journalists), เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2558)

อย่างไรก็ตาม การนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของหนังสือพิมพ์โดยเชื่อมโยงเข้ากับบทบาทของพลเมืองในสังคมประชาธิปไตยนั้นมิได้เป็นเรื่องใหม่ เพียงแต่กระแสวารสารศาสตร์สาธารณะทำให้เรื่อง

ดังกล่าวกลับมากลายเป็นประเด็นร้อนให้ถกเถียงกันใหม่ภายใต้บริบททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ต่างไป

ย้อนกลับไประหว่างปี 1920-1929 Walter Lippmann นักหนังสือพิมพ์ และนักวิพากษ์สังคมชื่อดัง เสนอว่ากลไกของสังคมประชาธิปไตยจะทำงานได้ดีที่สุดภายใต้การจัดการของชนชั้นนำ (Elite) และนักหนังสือพิมพ์ที่มีการศึกษาดีและมีจิตวิญญาณแห่งสาธารณะ และเนื่องจากสังคมเริ่มมีความสลับซับซ้อนขึ้น และขยายตัวเกินกว่าประชาธิปไตยทางตรงจะใช้งานได้ พลเมืองสนใจแต่กิจธุระของตน ไม่สนใจการเมือง หรือตกอยู่ในกระแสการไหลบ่าของข้อมูลข่าวสารจึงจำเป็นต้องพึ่งพาข่าวสารจากนักข่าว ซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดข่าวสารที่นักข่าวคิดว่าสำคัญและจำเป็น เพื่อตัดสินใจลงคะแนนเสียงของตน ทั้งนี้ Lippmann มองว่าการลงคะแนนเสียงเป็นกิจกรรมของพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย และแก่นของประชาธิปไตยไม่ใช่ความพึงพอใจที่ได้มีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง แต่มาจากการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งเป็นผลมาจากการปกครองนั่นเอง ดังนั้นหนังสือพิมพ์จึงมีหน้าที่ตรวจสอบ เปิดโปงการใช้อำนาจที่ในทางที่ผิดของชนชั้นนำ เพื่อให้พลเมืองทราบข้อเท็จจริงและนำข้อเท็จจริงดังกล่าวไปใช้ในการออกเสียงและแสดงประชามติ หรือผลสำรวจความคิดเห็น (Voakes, 2004: 25; Bybee, 1997)

แม้แนวคิดของ Lippmann จะถูกวิพากษ์วิจารณ์ เพราะมองว่าสาธารณชนไม่สามารถคิดและกระทำกิจกรรมอื่นๆทางการเมืองได้ จึงสมควรมอบหน้าที่ต่างๆในทางการเมืองให้แก่ผู้เชี่ยวชาญ และชนชั้นนำ ทว่าที่น่าสนใจ คือ แนวคิดของเขาได้ถูกนำมาใช้เป็นรากฐานปรัชญาแก่การเรียนการสอนวารสารศาสตร์ในสหรัฐอเมริกาตลอดศตวรรษที่ 20 ซึ่งไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการรายงานข่าวเชิงสืบสวนและการตระหนักถึงบทบาทของนักหนังสือพิมพ์ในฐานะสุนัขเฝ้าบ้านขึ้นเท่านั้น หากแต่การยอมรับความเชี่ยวชาญในการรายงานข่าวของนักข่าวอาชีพ ยังส่งผลกระทบต่อทางลบตามมาอีกด้วย นั่นคือ ทำให้สาธารณชนกลายเป็นผู้สังเกตการณ์ที่เฉื่อยชา ขาดความตื่นตัว ไม่สนใจชีวิตสาธารณะ (Carey, 1997 อ้างถึงใน Voakes, 2004: 26)

ส่วน John Dewey เป็นนักคิดคนสำคัญที่ปฏิเสธแนวคิดของ Lippmann เขาเสนอว่าพลเมืองจะต้องสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในชีวิตสาธารณะ (Public life) มากกว่าแค่การออกเสียงเลือกตั้ง โดยควรเข้ามามีส่วนร่วมในประเด็นที่มีความสำคัญมากกว่าจะให้สิทธิในการตัดสินใจแก่เจ้าหน้าที่และลอบบี้ยิสต์ Dewey เชื่อว่าการเมืองกำเนิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลเมือง ชนชั้นนำ ผู้เชี่ยวชาญ และผู้กระทำกิจกรรมทางการเมืองอื่นๆ ฉะนั้นนักหนังสือพิมพ์จะต้องทำหน้าที่เชื่อมชนชั้นปกครองและพลเมืองเข้าด้วยกัน และนำเสนอทางเลือก ผลกระทบ หรืออธิบายสถานการณ์เพื่อนำไปสู่การอภิปรายถกเถียง แลกเปลี่ยนความคิดเห็น หรือส่งสมองค์ความรู้ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหา แทนที่จะรายงานเพียงแค่เกิดอะไรขึ้นเท่านั้น ฉะนั้น ตามความคิดของ Dewey คำว่า “ผู้รับสาร” จะถูกแทนที่ด้วย “ผู้ใช้” ซึ่งเข้ามามีปฏิสัมพันธ์หรือมีส่วนร่วมกับข่าวมากกว่า

เป็นผู้อ่านข่าว (Corcoran, 2007: 124-127) แนวคิดของ Dewey จึงสอดคล้องกับแนวคิดวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วม วารสารศาสตร์พลเมือง การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมากกว่าแนวคิดของ Lippmann

แม้ปัจจุบันยังไม่มีข้อสรุปว่าบทบาทที่ควรจะเป็นของนักวารสารศาสตร์และหนังสือพิมพ์ควรเป็นเช่นไร วารสารศาสตร์สาธารณะจะเป็นอย่างไรต่อไปในอนาคต แต่การที่แนวคิดนี้ถือกำเนิดจากการริเริ่มทดลองของกองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ทำให้คำจำกัดความตลอดจนเนื้อหาของแนวคิดปรับเปลี่ยนพัฒนาไปตามรูปแบบที่หนังสือพิมพ์นำไปปฏิบัติจริง หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า เนื้อแท้ของวารสารศาสตร์สาธารณะเป็นผลมาจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ตั้งอยู่บนหลักปรัชญาพื้นฐานร่วมกันว่าหนังสือพิมพ์ควรสร้างความสัมพันธ์หรือเชื่อมต่อกับชุมชน มีมุมมองต่อปัจเจกบุคคลในฐานะพลเมือง เสริมสร้างภาคสาธารณะให้เข้มแข็ง รวมถึงกระตุ้นให้เกิดการอภิปรายถกเถียงในชุมชนเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหา แต่ด้วยบริบทที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชนทำให้ยากที่จะมีแนวทางการรายงานข่าวที่เหมือนกัน หรือเป็นหลักปฏิบัติที่ตายตัวด้วยเหตุนี้ คำจำกัดความของวารสารศาสตร์สาธารณะจึงถูกวิจารณ์ว่าขาดเอกภาพ

## 2. แนวคิดวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วม (Participatory Journalism)

จากการค้นคว้าเอกสารผู้วิจัยพบว่า แนวคิดดังกล่าวมีนักวิชาการ นักหนังสือพิมพ์ให้คำจำกัดความไว้หลากหลาย อย่างไรก็ตาม สามารถแบ่งความหมายของวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมได้สองแนวทางดังต่อไปนี้

แนวทางที่หนึ่ง เห็นว่าวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมเป็นคำที่เกิดขึ้นหลังแนวคิดวารสารศาสตร์สาธารณะ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่สื่อมวลชนกระแสหลักยอมรับแนวคิดที่ว่าสถาบันสื่อมวลชนควรเปิดโอกาสให้ผู้ชมแสดงความคิดเห็นของตนเกี่ยวกับกิจการสาธารณะและเห็นว่าผู้รับสาร (Audience) ในปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นผู้ใช้ (User) ที่สามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการทำข่าวได้หลากหลายวิธี แต่จะมีระดับการมีส่วนร่วมหรือมีความเสรีระดับไหนขึ้นอยู่กับองค์กรสื่อมวลชนแต่ละองค์กร การรายงานข่าวของประชาชนตามแนวคิดนี้มักจะอยู่ในกรอบที่นักข่าวอาชีพกำหนดไว้ดังเช่นเว็บไซต์ OhmyNews ของเกาหลีใต้ ซึ่ง Oh Yeon Ho ผู้ก่อตั้งมีประสบการณ์ในการทำสื่อทางเลือกมาก่อน และออกแบบการไหลของข่าว โดยกำหนดให้กองบรรณาธิการ ซึ่งเป็นอดีตนักข่าวอาชีพตรวจสอบข่าวที่ประชาชนส่งเข้ามาก่อนจะเผยแพร่ รวมทั้งเปิดชั้นเรียนสอนทำข่าวพลเมือง โดยใช้นักข่าวอาชีพเป็นวิทยากร

รวมถึงกรณี CNN ชักชวนประชาชนให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ CNN ด้วยการรายงานข่าวที่ตนสนใจ หรืออภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่มีต่อข่าวผ่านเครื่องมือสื่อสารต่างๆ ในหน้าเว็บ CNN iReport โดยข่าว หรือภาพข่าวที่ประชาชนโพสต์จะเผยแพร่ทันที โดยไม่ผ่านการบรรณาธิการหรือคัดกรองจากกองบรรณาธิการ นอกจากนี้ CNN ยังสร้างกลุ่มให้ผู้ชมของตนสามารถมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และทำงานร่วมกับ iReporter คนอื่นๆ ที่มีความสนใจร่วมกันอีกด้วย (<http://ireport.cnn.com/about.jspa>, เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2558)

นอกจาก CNN ที่ตอบรับกระแสวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมแล้ว ผู้ประกอบธุรกิจสื่อใหม่และองค์กรข่าวในสหรัฐอเมริกาต่างหันมาจับมือกันให้บริการวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อาทิ YourHub.com ที่จับมือกับ Mytown.dailycamera.com เพื่อให้ประชาชนในรัฐโคโลราโดสามารถรายงานข่าว แลกเปลี่ยนความเห็นต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนขนาดเล็กของพวกเขา ซึ่งข่าวสารที่เกิดขึ้นนั้น มักไม่ปรากฏในสื่อมวลชนระดับประเทศหรือสื่อกระแสหลัก หรือ OurLittleNet ในจอร์เจีย และ Backfence.com ในเวอร์จิเนีย เป็นต้น

การให้คำจำกัดความดังกล่าวยังผลให้นักวิชาการกลุ่มนี้แยกวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมออกจากวารสารศาสตร์พลเมือง เพราะเห็นว่าวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วม คือ การทำงานร่วมกันระหว่างสื่อกระแสหลักกับประชาชน โดยที่สื่อกระแสหลักเป็นผู้เปิดโอกาสการมีส่วนร่วมนั้นๆ และกำหนดกฎกติกาต่างๆ สำหรับการมีส่วนร่วม

ส่วนแนวทางที่สองมองว่าวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วม คือ การแสดงบทบาทที่ตื่นตัวในการรวบรวม รายงาน วิเคราะห์และเผยแพร่ข่าวและข่าวสารของพลเมือง หรือกลุ่มพลเมือง โดยมุ่งหวังให้เกิดข่าวสารที่มีความเสรี น่าเชื่อถือ ถูกต้องแม่นยำ รอบด้าน ซึ่งเป็นสิ่งซึ่งสังคมประชาธิปไตยต้องการ ฉะนั้นตามคำจำกัดความนี้ เราจึงสามารถเรียกวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมด้วยคำอื่นๆ อาทิ Citizen Journalism และ User-generated content

วารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมตามแนวทางที่สองจึงเป็นการสื่อสารจากล่างขึ้นบน เนื่องจากบุคลากรขององค์กรข่าวมีบทบาทในการตัดสินใจน้อยที่สุดหรือไม่มีเลย การสื่อสารระหว่างนักข่าวในห้องประชุมข่าว และประชาชนผู้อยู่นอกห้องประชุมข่าวจะต้องเกิดขึ้นและดำเนินไปโดยความร่วมมือของทั้งสองฝ่าย และแม้ว่าวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นจากหลายสาเหตุ หากปัจจัยที่สำคัญมากข้อหนึ่งก็คือ การเกิดขึ้นของเว็บไซต์โลกไมโครบล็อก และเครือข่ายสื่อสังคมออนไลน์ต่างๆ ที่ทำให้ข่าวสารที่เคยผูกขาดอยู่ในมือของบริษัทสื่อขนาดใหญ่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่

J. D. Lasica (2003) กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมว่ามีหลากหลาย ตั้งแต่การแสดงความคิดเห็นใน เว็บไซต์ข่าว กระทั่งอภิปรายถกเถียง การเขียนเว็บบล็อก การรายงานข่าว การเขียนบทวิจารณ์ และบทความ ต่างๆ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาจากมิติทางสังคม “ข่าว” จึงกลายมาเป็นการผูกพันทางสังคม รวมทั้งแรงขับ ทางสังคมของประชาชนในยุคปัจจุบัน เพราะคนนับล้านไม่ได้เพียงแค่อ่านข่าวเท่านั้น หากยังส่งต่อและ แลกเปลี่ยนข่าวสารเหล่านั้นอีกด้วย

สำหรับประเทศไทย สถานีวิทยุ จส.100 คือ สื่อกระแสหลักรายแรกๆที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม รายงานข่าวสารในฐานะ “นักข่าวอิสระ” โดยเริ่มต้นจากรายงานข่าวจราจร ก่อนจะพัฒนาไปเป็นข่าวอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจราจรในเวลาต่อมา (เอกสารสถานีวิทยุ จส. 100 บริษัทแปซิฟิก คอร์เปอร์เรชั่น จำกัด, 2558) เช่น ข่าวอุบัติเหตุ ข่าวบริการสังคมขอความช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ คนหายพลัดหลง รถเสีย เหตุฉุกเฉิน รถหาย ฯลฯ การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ทำหน้าที่รายงานข่าวสารต่างๆของจส.100 ทำให้ข่าวจราจรจส. 100 ได้รับความสนใจจากประชาชนจำนวนมาก เพราะความสด ทันเหตุการณ์ ร่วมกับความครอบคลุมของ พื้นที่การรายงานทั่วกรุงเทพมหานคร ซึ่งไม่มีผู้สื่อข่าวมืออาชีพนักใดสามารถทำได้

การทำหน้าที่ผู้สื่อข่าวของผู้ฟังจส.100 ยังคงดำเนินมาถึงปัจจุบัน ทั้งยังมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ปรากฏการณ์นี้เป็นประจักษ์พยานที่สะท้อนความเป็นพลเมืองที่มีจิตสำนึกในการรับผิดชอบปัญหาสังคม ร่วมกันช่วยเหลือ แก้ไขบรรเทาปัญหา ขณะเดียวกันการทำงานร่วมกันระหว่างผู้ดำเนินรายการ และภาค พลเมือง รวมถึงเจ้าหน้าที่ตำรวจ อาสาสมัคร ฯลฯ ยังก่อให้เกิดเครือข่ายชุมชนจส.100 ที่เกิดจากการสื่อสารกัน ผ่านสื่อกระจายเสียง กระทั่งกล่าวได้ว่าการสื่อสารหรือปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในโลกของสื่อได้เชื่อมต่อปัจเจก บุคคลที่เป็นคนแปลกหน้า และอยู่กระจัดกระจายกันในโลกความเป็นจริงให้รู้สึกถึงความเป็นชุมชน (Community) เดียวกัน ดังนั้นในขณะนี้ “ชุมชน” จึงไม่จำเป็นต้องเป็นชุมชนทางภูมิศาสตร์เท่านั้น หากรวมถึง ชุมชนที่เกิดขึ้นเพราะสมาชิกมีความรู้สึกร่วมกัน มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาร่วมกัน

การที่ผู้รับสารมีส่วนร่วมในการผลิตข่าวสารยังผลให้ประชาชนสามารถเลือกรายงานสิ่งที่ตนคิดว่า น่าสนใจ หรือสาธารณชนจำเป็นต้องรู้ รวมถึงตัดสินใจว่าจะรายงานข่าวนั้นๆเมื่อไรและรายงานอย่างไร ซึ่งนั่น ก็คือบทบาทในการเป็นผู้เฝ้าประตูข่าวสาร (Gatekeeper) ที่ครั้งหนึ่งเคยผูกขาดโดยสื่อมวลชนมายาวนาน นั่นเอง วารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมจึงส่งผลกระทบต่อคำจำกัดความที่มีต่อ “ข่าว” และ “ขอบเขต” ของการสื่อข่าว แบบมืออาชีพ ทำให้เส้นแบ่งระหว่างนักข่าวอาชีพและผู้ชมจางลง (Bruns, 2005; Jenkins: 2006) ความ กระตือรือร้นในการส่งสารและแลกเปลี่ยนข่าวสารยังทำให้สถานภาพของผู้รับสารเปลี่ยนแปลงไปจากผู้รับสาร มวลชนที่มีความเป็นปัจเจกสูง ไม่รู้จักและไม่สนใจผู้อื่น มีความเหมือนกันไปหมดในมุมมองของสื่อ (Heterogeneous Mass Audience) กลายเป็นผู้รับสารที่เชื่อมต่อกับชุมชนและสถาบันสื่อสารมวลชน ผู้รับ

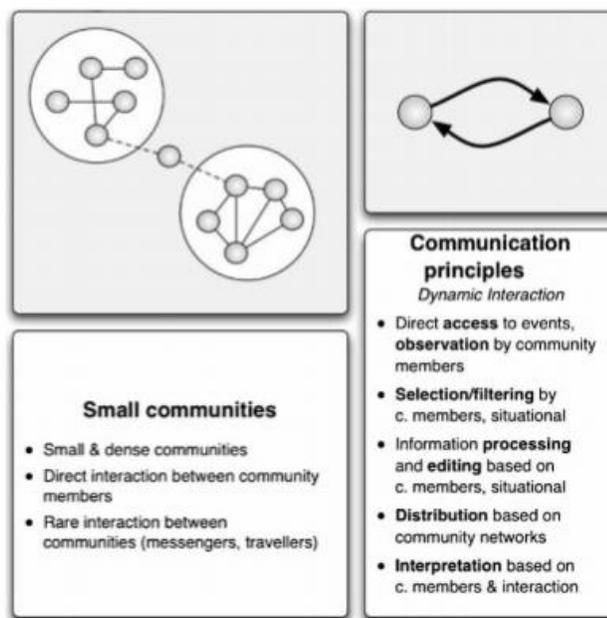
สารแบบใหม่นี้ จึงไม่เพียงแต่เป็น “ผู้ใช้”(User)ที่ กำลังสร้างความเปลี่ยนแปลงแก่วงการวารสารศาสตร์เท่านั้น หากยังมีบทบาทในการขับเคลื่อนชุมชนของตนอีกด้วย

## 2.1 วารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมกับการสื่อสารสาธารณะ

Domingo (2008:327-333) อธิบายว่ากระบวนการสื่อสารสาธารณะทุกชนิดมีองค์ประกอบเหมือนกันคือ 1) การเข้าถึงและสังเกตสิ่งต่างๆที่จะสื่อสาร 2) การคัดเลือกกลั่นกรองข่าวสาร 3) กระบวนการผลิตและตกแต่งแก้ไขข่าวสาร 4) การเผยแพร่ และ 5) การตีความ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้จะซับซ้อนมากกว่าแค่การส่งต่อข้อมูลข่าวสารจากคนหนึ่งไปอีกคนหนึ่ง เพราะกระบวนการดังกล่าวดำเนินไปโดยมีปัจจัยหลายประการมาเกี่ยวข้อง เช่น การยอมรับกฎและบทบาทในกระบวนการสื่อสารสาธารณะของแต่ละปัจเจกบุคคล ตลอดจนธรรมชาติของกระบวนการดังกล่าวเองที่ไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นจนจบทุกขั้นตอน อาจหยุดลงที่ขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งก็ได้

ในชุมชนดั้งเดิมที่มีขนาดเล็กและมีจำนวนสมาชิกไม่มาก สมาชิกในชุมชนจะมีปฏิสัมพันธ์กันโดยตรง โดยผ่านการสื่อสารระหว่างบุคคล ส่วนการสื่อสารระหว่างชุมชนจะเกิดขึ้นน้อยมาก เช่น จากคนส่งสารอย่าง บุรุษไปรษณีย์ นักท่องเที่ยว เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้นในชุมชน สมาชิกในชุมชนจึงสามารถเข้าถึงและสังเกตการณ์ เหตุการณ์ดังกล่าวได้โดยตรง กระบวนการคัดเลือก กลั่นกรอง ผลิต ตลอดจนตกแต่งแก้ไขหรือการบรรณาธิการ ข่าวสารจะเกิดขึ้นโดยสมาชิกของชุมชนหรือตัวสถานการณ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้นโดยอัตโนมัติ ส่วนการเผยแพร่กระจายของข่าวสารจะกว้างไกลแค่ไหนขึ้นอยู่กับเครือข่ายในชุมชน การตีความข่าวสารที่แพร่กระจายหรือส่งต่อกันขึ้นอยู่กับสมาชิกในชุมชนและการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

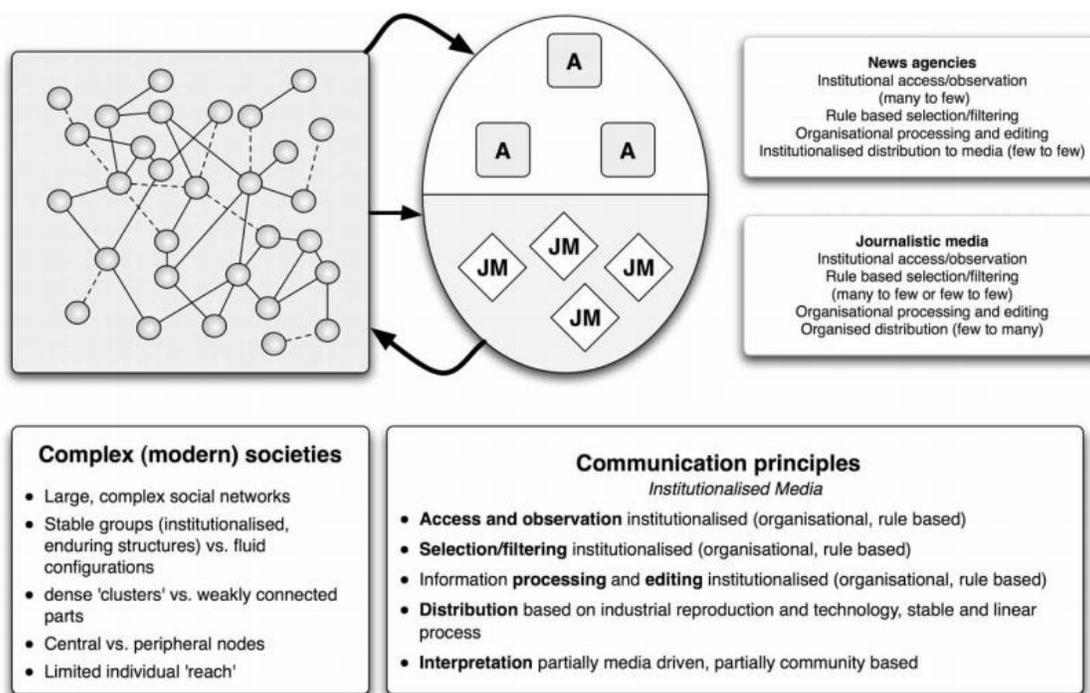
ดังนั้น ในภาพรวมการสื่อสารสาธารณะที่เกิดขึ้นในชุมชนขนาดเล็กจึงไม่มีความซับซ้อน เกิดขึ้น และดำเนินไปอย่างเรียบง่ายทั้งนี้ รูปแบบการสื่อสารสาธารณะในชุมชนดั้งเดิมตามแนวคิดของ Domingo และ คณะสามารถแสดงเป็นภาพได้ ดังนี้



ภาพที่ 1 แสดงรูปแบบการสื่อสารสาธารณะที่เกิดในชุมชนดั้งเดิมขนาดเล็ก  
ที่มา: Domingo & Et.al., 2008: 328

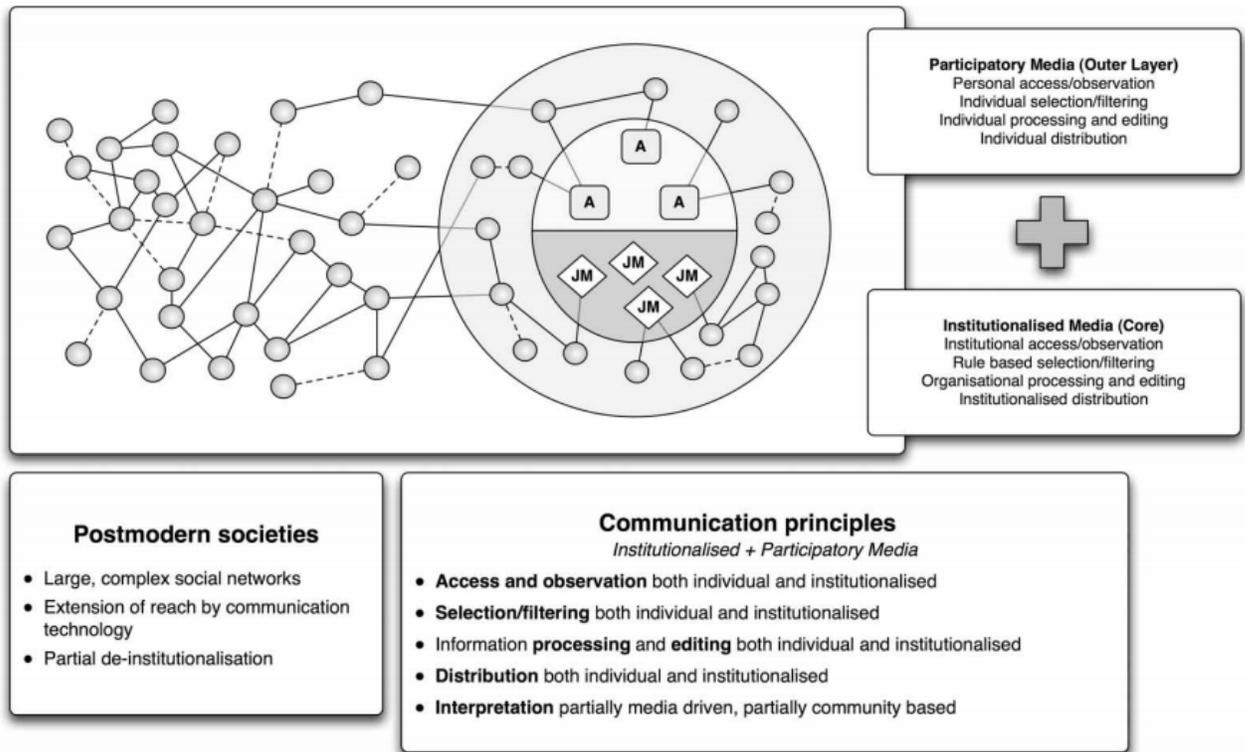
ทว่าในสังคมสมัยใหม่ที่มีความซับซ้อน ยิ่งขนาดและระดับความซับซ้อนของสังคมเพิ่มมากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งยากที่สมาชิกในสังคมจะเข้ามาแสดงบทบาทในกระบวนการสื่อสารสาธารณะ เครือข่ายทางสังคมในสังคมเช่นนี้จึงประกอบด้วยกลุ่มคงที่และกลุ่มที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันก็มีโครงสร้างเครือข่ายที่หนาแน่น กระจุกตัว แต่สมาชิกมีความสัมพันธ์กันแบบหลวมๆ ไม่แน่นอน เกิดการสื่อสารสาธารณะในลักษณะที่สถาบันสื่อสารมวลชนทำหน้าที่เป็นสถาบันหลักในการผลิตและแพร่กระจายข่าวสาร หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าสถาบันสื่อมวลชนทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมปัจเจกบุคคลที่มีความแตกต่างกัน ทั้งด้านพื้นที่และเวลาในสังคมสมัยใหม่ ดังนั้น การสื่อสารสาธารณะในรูปแบบสถาบันจึงถูกพัฒนาขึ้นเพื่อแก้ไขข้อจำกัดในการเข้าถึงและมีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารสาธารณะของปัจเจกบุคคล

ผลที่ตามมา คือ การเกิดขึ้นของนักข่าวและสำนักข่าวต่างๆ ที่ทำงานเต็มเวลาในการเข้าถึง และคัดกรองข่าวสาร ผลิต คัดเลือกและบรรณาธิกรข่าวสารก่อนที่จะเผยแพร่ผ่านสื่อสารมวลชนไปยังสมาชิกของเครือข่าย ส่วนขั้นตอนการตีความ แม้ว่าสมาชิกในสังคมจะเป็นผู้ตีความเอง หากก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการชี้แนะของสื่อมวลชนที่แสดงผ่านการวิพากษ์วิจารณ์ การแสดงความคิดเห็นมีอิทธิพลต่อการตีความของสมาชิกในสังคม



ภาพที่ 2 แสดงรูปแบบการสื่อสารสาธารณะแบบสถาบันเมื่อโครงสร้างทางสังคมมีความซับซ้อนขึ้น  
ที่มา: Domingo & Et.al., 2008:330

กระบวนการสื่อสารสาธารณะในรูปแบบสถาบันพัฒนาไปตามความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การพัฒนากฎเกณฑ์ในการทำงาน บทบาทวิชาชีพ และโครงสร้างขององค์กร กระทั่งกลายเป็นอุตสาหกรรมผลิตข่าวสารที่มีปัจจัยจำนวนมากเข้ามาเกี่ยวข้อง รวมถึงมายาคติทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม การสื่อสารสาธารณะในรูปแบบสถาบันนี้มิได้มาแทนที่การสื่อสารสาธารณะในรูปแบบเดิม หากเกิดขึ้นและดำเนินไปด้วยกัน ต่อมาเมื่อสังคมทวีความซับซ้อนขึ้น สถาบันสื่อสารมวลชนกำลังเผชิญกับความท้าทายใหม่ๆที่เกิดจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารที่เอื้อต่อการสื่อสารและการสร้างเครือข่ายทางสังคม ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และความอยู่รอดในการดำเนินธุรกิจสื่อ ปัจจัยต่างๆเหล่านี้นำไปสู่การเกิดขึ้นของวารสารศาสตร์ในรูปแบบใหม่ นั่นคือ “วารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วม” ซึ่งหมายถึงการที่สื่อมวลชนเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสื่อสาร โดยที่อำนาจในการตัดสินใจยังคงเป็นของสถาบันสื่อมวลชน ปรัชญาการณดังกล่าวทำให้เกิดรูปแบบการสื่อสารสาธารณะที่เป็นเครือข่ายทางสังคมที่กว้างขวางยิ่งขั้นกว่าที่เคยเป็นมา อย่างไรก็ตาม Domingo และคณะเห็นว่า ปัจจัยที่ขับเคลื่อนปรัชญาการณวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมนั้นเป็นปัจจัยภายนอกมากกว่าปัจจัยภายใน เช่น เทคโนโลยี เศรษฐกิจ กรอบทางสังคมและวัฒนธรรมที่กว้างขึ้น



ภาพที่ 3 แสดงรูปแบบการสื่อสารสาธารณะผ่านเครือข่ายทางสังคมในวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วม  
 ที่มา: Domingo & Et.al., 2008: 332

ในสังคมหลังสมัยใหม่ เครือข่ายทางสังคมจะยิ่งทวีความซับซ้อนและขยายตัวมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกัน จำนวนสมาชิกในสังคมที่เข้าถึงเทคโนโลยีการสื่อสารจะเพิ่มสูงขึ้นเช่นกัน ลักษณะดังกล่าวทำให้ลดทอนการผูกขาดอำนาจในการสื่อสารของสถาบันสื่อลงได้บางส่วน รูปแบบการสื่อสารสาธารณะในสังคมแบบนี้จะมีลักษณะผสมผสานกัน สมาชิกในชุมชนหรือปัจเจกบุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารมากขึ้น โดยเฉพาะขั้นตอนการเข้าถึงและการสังเกตการณ์ การคัดเลือกและคัดกรองข่าวสาร การผลิตและบรรณาธิกร และการเผยแพร่ข่าวสาร ส่วนการตีความข่าวสารของสมาชิกนั้นจะได้รับอิทธิพลทั้งสองทาง คือ จากสื่อมวลชนและจากชุมชนที่ตนสังกัดหรือเป็นสมาชิกอยู่

แนวคิดดังกล่าวนี้ช่วยให้เห็นถึงความทับซ้อนของวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วมและวารสารศาสตร์พลเมือง ขณะเดียวกันก็ทำให้ทราบว่าแนวคิดทั้งสองแนวคิดนี้เติบโตมาบนฐานของแนวคิดวารสารศาสตร์สาธารณะ

### 3. แนวคิดวารสารศาสตร์พลเมือง (Citizen Journalism)

แนวคิดวารสารศาสตร์พลเมืองเป็นแนวคิดร่วมสมัยที่ประสบปัญหาเช่นเดียวกับแนวคิดวารสารศาสตร์สาธารณะ และวารสารศาสตร์แบบมีส่วนร่วม นั่นคือ ยังขาดกรอบแนวคิดที่ชัดเจน และมีเอกภาพ อย่างไรก็ตาม พอจะกล่าวกว้างๆ ได้ว่า โดยทั่วไปแล้ว วารสารศาสตร์พลเมือง หมายถึง แนวคิดที่อธิบายปรากฏการณ์ที่ประชาชนซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็น “ผู้รับสาร” หันมาแสดงบทบาทในการรวบรวม วิเคราะห์ และเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านช่องทางการสื่อสารต่างๆ โดยที่ข่าวสารนั้นเป็นเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อคนจำนวนมาก หรือเป็นประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ในสังคม

Stuart Allan กล่าวว่า คนทั่วไปมักจะรับรู้ความหมายของนักข่าวพลเมืองโดยเชื่อมโยงกับการรายงานข่าววิกฤติ (Crisis reporting) เช่น การเกิดเหตุการณ์สึนามิที่เอเชียใต้ในปี 2004 ซึ่งประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวยุโรปมีบทบาทสำคัญในการรายงานข่าวสาร ทั้งข้อความ ภาพถ่าย ภาพเคลื่อนไหว ในเว็บไซต์ หรือแม้แต่ในบล็อกส่วนตัวในฐานะพยาน/ผู้อยู่ในเหตุการณ์ ก่อนที่สื่อมวลชนจะนำข้อมูลและภาพจากฝีมือช่างภาพสมัครเล่นเหล่านั้นไปเผยแพร่ผ่านช่องทางของตน ฉะนั้น นักข่าวพลเมืองในมุมมองของการรายงานข่าววิกฤติ ก็คือ ประชาชนทั่วไปที่บังเอิญผ่านไป หรืออยู่ในเหตุการณ์สำคัญ ซึ่งบังคับกลายๆ ให้พวกเขาต้องสวมบทบาทเป็นผู้สื่อข่าวชั่วคราว โดยมีเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือบันทึก และเผยแพร่เหตุการณ์ที่ร้ายแรงเหล่านั้น ( Stuart Allan and Einar Thorsen, 2009: 18)

นอกจากการพิจารณาความหมายของนักข่าวพลเมืองในมุมมองของการรายงานข่าววิกฤติแล้ว ยังอาจนิยามคำจำกัดความของ “นักข่าวพลเมือง” และ “สื่อวารสารศาสตร์พลเมือง” ได้จากการทำความเข้าใจวัตถุประสงค์และความแตกต่างระหว่าง “สื่อประชาชน” กับ “สื่อพลเมือง”

อูบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ และพิรงรอง รามสูต รมะนันท์ สองนักวิชาการนิเทศศาสตร์เห็นตรงกันว่า ส่วนใหญ่ สื่อประชาชนจะมีขนาดค่อนข้างเล็ก มีอิสระ และต้องไม่มีการดำเนินงานแบบธุรกิจ (Non - Commercial) ไม่แสวงหากำไร จึงมีความหมายคาบเกี่ยวกับ “สื่อทางเลือก” และ “สื่อชุมชน” เพราะวัตถุประสงค์สำคัญในการก่อตั้งเป็นไปเพื่อผลประโยชน์สูงสุดของประชาชน หรือชุมชนที่เกี่ยวข้อง มีความเป็นอิสระ ปราศจากการถูกควบคุม จากภาครัฐ และเอกชน ทั้งทางด้านการดำเนินงานและทิศทางของเนื้อหาที่นำเสนอ (อูบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, <http://www.Deepsouthwatch.org/node/4798>, เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2556 และพิรงรอง รามสูต รมะนันท์, 2547, หน้า 8)

ฉะนั้น กิจกรรมของสื่อประชาชนจึงเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้สื่อประชาชนแตกต่างจากสื่อมวลชนกระแสหลัก กล่าวคือ สื่อประชาชนมีการใช้สื่อเพื่อสร้างกระแส ทั้งในด้านการตระหนักรู้ หรือการสร้างข้อเรียกร้อง

ต่างๆ บางกลุ่มอาจต้องทำงานเคลื่อนไหวแบบบนดินควบคู่ไปด้วย การสื่อสารของสื่อประชาชนจึงแตกต่างจากสื่อกระแสหลัก เพราะจะเสนอในประเด็นที่สื่อกระแสหลักไม่เสนอ

ในแง่นี้จึงมีความเป็นไปได้ว่า “People media” หรือ “สื่อประชาชน” จะเกิดขึ้นและสื่อสารในลักษณะที่เป็นปากเสียงให้ผู้ถูกกดขี่ ถูกปิดกั้นมากกว่า ขณะ “Citizen media” หรือ “สื่อพลเมือง” มีฐานะที่แตกต่างออกไป เพราะเป็นการสื่อสารของประชาชน ซึ่งเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้นมีสิทธิ มีฐานะเป็นพลเมืองของประเทศนั้นๆ ฉะนั้นสิทธิที่ได้รับจึงมีการรับรองชัดเจนที่ตัวเขา รับทราบ สังคม รับทราบ กลุ่มอำนาจรับทราบ สถานภาพอาจจะดีกว่าพวกที่เรียกตัวเองว่า “สื่อประชาชน” ที่เขารู้สึกว่าตัวเองถูกปิดกั้น ถูกกดขี่ ไม่ควรพูด ไม่ควรสื่อสาร ขณะที่กลุ่มสื่อพลเมืองจะสื่อสารกับกลุ่มคนและทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงกลุ่มพลเมืองที่ปกติค่อนข้างจะ “ตั้งรับต่อสถานการณ์” (Passive) ไม่ค่อยมีส่วนร่วมในทางการเมืองเท่าใดให้ตื่นตัวอยากมีส่วนร่วมในการกระบวนการทางการเมือง และกลายเป็น “พลเมืองที่มีพลัง” (Active citizen) สื่อพลเมืองจึงเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการเพิ่มอำนาจ หรือการสร้างพลังอำนาจให้แก่พลเมือง สร้างความสำนึก แล้วก็ไปทำให้อำนาจแตกย่อยออกมา ไม่รวมศูนย์ ไม่ได้เป็นการรวมอำนาจเบ็ดเสร็จในตัวเอง (อุบลรัตน์ ศิริยุสศักดิ์, อ้างแล้ว)

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการวารสารศาสตร์บางส่วนเห็นว่า สื่อพลเมืองเป็นคำที่มีความหมายกว้างกว่าสื่อวารสารศาสตร์พลเมือง กล่าวคือ สื่อวารสารศาสตร์พลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของสื่อพลเมือง ดังนั้นจึงไม่สามารถใช้ “สื่อวารสารศาสตร์พลเมือง” แทน “สื่อพลเมือง” (Blaagaard, 2016) เนื่องจากในบางกรณีบริษัทสื่อก็เป็นเจ้าของเว็บไซต์วารสารศาสตร์พลเมือง เช่น เว็บไซต์วารสารศาสตร์พลเมือง Het Belang Van Limberg ในเบลเยียม ซึ่งประชาชนในชุมชน 48 แห่งช่วยกันรายงานข่าว (Paulussen & D’heer, 2013) หรือเป็นสื่อวารสารศาสตร์พลเมือง ซึ่งอาศัยพื้นที่ของสื่อกระแสหลักเป็นช่องทางสื่อสาร ทำให้อำนาจในการตัดสินใจในการกำหนดประเด็นการนำเสนอ เนื้อหา ยังคงอยู่ในมือนักข่าวอาชีพมากกว่าประชาชน เช่นกรณีของ CNN iReport หรือ BBC จึงไม่อาจเรียกได้ว่าวารสารศาสตร์พลเมืองดังกล่าวเป็นสื่อพลเมืองอย่างแท้จริง

วารสารศาสตร์พลเมืองในที่นี้จึงหมายถึง หลักทฤษฎีการเกี่ยวกับกระบวนการผลิตสื่อของพลเมือง โดยพลเมืองเพื่อพลเมืองด้วยตนเอง ซึ่งประกอบด้วย

- 1) สื่อวารสารศาสตร์พลเมือง (Citizen journalism media) เป็นช่องทางที่พลเมืองใช้ในการสื่อสารสู่สาธารณชน มีรูปแบบใดก็ได้ ตามแต่ความสามารถที่จะคิดสร้างสรรค์ขึ้น และสามารถดำเนินการได้จริง ส่วนมากจะเป็นช่องทางที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ เช่น อินเทอร์เน็ต (เว็บบอร์ด และเว็บบล็อก) หรือเสีย

ค่าใช้จ่ายน้อย เช่น สิ่งพิมพ์ (ใบปลิว แผ่นพับ โปสเตอร์ ฯลฯ) โดยเกิดขึ้นเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันของประชาชน หรือชุมชนใกล้เคียง

2) นักข่าวพลเมือง (Citizen reporter) เป็นพลเมืองปัจเจก หรือเป็นพลเมืองกลุ่มย่อยที่ทำงานอาสาสมัคร หรือเป็นองค์กรขนาดเล็ก ในการรายงานเรื่องราวที่เกิดขึ้นรอบตัวหรือแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ

3) สารพลเมือง (Citizen messages) เป็นเนื้อหาที่พลเมืองนำเสนอผ่านสื่อพลเมือง มักเป็นเรื่องราวที่ใกล้ตัวของพลเมืองผู้ผลิตสื่อ นั้น และมักเป็นกรณีที่สร้างผลกระทบกับสังคมวงแคบโดยตรง แต่อาจส่งผลกระทบต่อสังคมวงกว้างในทางอ้อมหรือไม่ก็ได้ หรืออาจเป็นความคิดเห็นส่วนบุคคลในเรื่องราวต่างๆ นับแต่ระดับประเทศ จนถึงระดับบุคคลก็ได้เช่นกัน (พิรงรอง รามสูต วัฒนันท์, อ่างแล้ว)

นอกจากนี้ ยังอาจให้ความหมาย “นักข่าวพลเมือง” จากการพิจารณาเปรียบเทียบกับนักข่าวอาชีพในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างนักข่าวอาชีพและนักข่าวพลเมือง (ที่มา: มัทนา เจริญวงศ์และคณะ, 2556, 27)

นักข่าวอาชีพ	นักข่าวพลเมือง
มีเงินเดือนประจำ ประกอบอาชีพหลักเป็นผู้สื่อข่าว	ไม่ได้รับเงินเดือนจากการเป็นนักข่าว ประกอบอาชีพหลักอื่นๆ
มีแหล่งข่าว มีทักษะความชำนาญในการรายงานข่าว	เป็นเจ้าของประเด็น มักอาศัยในพื้นที่ หรือในชุมชนที่เกิดเหตุ มักมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องที่น่าเสนอหรืออยู่ในเหตุการณ์
มีสายการบังคับบัญชาชัดเจน คือ มีหัวหน้าโต๊ะข่าว บรรณาธิการช่วยกลั่นกรองความเหมาะสมของเนื้อหา	ไม่มีสายการบังคับบัญชา
มีเครือข่ายส่วนตัว หรือเครือข่ายขององค์กร	มีเครือข่ายส่วนตัว และเครือข่ายในชุมชน
มีความรู้ด้านสื่อสารมวลชน	มีความรู้ความชำนาญในสายงานของตนซึ่งหลากหลายขึ้นอยู่กับบุคคล

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างนักข่าวอาชีพและนักข่าวพลเมือง (ที่มา: มัทนา เจริญวงศ์และคณะ, 2556, 27) (ต่อ)

นักข่าวอาชีพ	นักข่าวพลเมือง
เป็นสมาชิกองค์กรวิชาชีพผู้สื่อข่าว มีจรรยาบรรณวิชาชีพเป็นกรอบในการทำงาน	ไม่ได้เป็นสมาชิกสมาคมวิชาชีพผู้สื่อข่าว แต่ปฏิบัติงานภายใต้ค่านิยม หลักศีลธรรมของสังคม
ใช้อุปกรณ์เก็บภาพและบันทึกเสียงที่มีคุณภาพสูง เช่น กล้องดิจิทัล SLR กล้องวิดีโอที่มีความคมชัดสูง เครื่องบันทึกเสียง	เป็นเจ้าของอุปกรณ์เก็บภาพ และบันทึกเสียง ได้แก่ โทรศัพท์เคลื่อนที่ กล้องดิจิทัล กล้องวิดีโอ
ส่งข่าวทางอีเมล (สิ่งพิมพ์) ส่งข่าวทางโทรศัพท์ (วิทยุ) หรือส่งเทปข่าวเข้าสถานี(โทรทัศน์) เข้าถึงอุปกรณ์เชื่อมต่อแสดงผล	เป็นเจ้าของอุปกรณ์เชื่อมต่อแสดงผล เช่น โน้ตบุ๊ก โทรศัพท์มือถือ Pocket PC ไอแพด
ใช้สื่อมวลชนกระแสหลักเป็นช่องทางในการส่งสาร	มักใช้สื่อใหม่เป็นช่องทางในการส่งสาร เช่น เว็บบล็อก หรือส่งสารผ่านสื่อกระแสหลักที่เปิดพื้นที่ให้ รวมทั้งสื่ออื่นๆ เช่น สื่อประเพณี สื่อชุมชน
ข่าวคืองานที่ต้องทำประจำวัน (Routine) จึงต้องมีข่าวรายงานทุกวัน	ทำข่าวเมื่อมีความสนใจหรือมีประเด็นให้ขับเคลื่อนจึงไม่มีความสม่ำเสมอในการรายงาน
การตัดสินใจนำเสนอข่าวขึ้นอยู่กับระบบคุณค่าทางวารสารศาสตร์ที่นักข่าวยึดถือ	นำเสนอข่าวโดยมีเป้าหมายเฉพาะของตนเอง และอาจจัดกิจกรรมเคลื่อนไหวทางสังคมควบคู่ไปด้วย

หมายเหตุ สำหรับนักข่าวอาชีพ ในบางประเทศที่มีสื่อทางเลือก และสื่อทางเลือกเติบโตอย่างมากกระทั่งมีการจ้างนักข่าวมาทำงานประจำ คุณลักษณะ/ลักษณะการทำงานของนักข่าวในองค์กรสื่อทางเลือกจะอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางระหว่างนักข่าวอาชีพและนักข่าวพลเมือง)

จากตารางจะพบว่า “นักข่าวพลเมือง” คือ ปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มบุคคลที่ไม่ได้ทำงานเป็นผู้สื่อข่าวอาชีพ หากสนใจหรือมีความตื่นตัวในการรายงานเรื่องราวที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนของตน หรือเหตุการณ์ที่ตนประสบพบเห็น การทำงานของนักข่าวพลเมืองจะมีความเป็นอิสระ เพราะไม่ได้สังกัดองค์กร ไม่มีสายการบังคับบัญชา

สารที่นักข่าวพลเมืองนำเสนอมักเป็นเรื่องราวในชุมชน หรือเรื่องที่ประสบพบเจอ มักถูกนำเสนอโดยมีมุมมอง (Point of view) ที่ต่างกับที่ปรากฏในสื่อกระแสหลัก เพราะนักข่าวอาชีพมีสถานะเป็น “คนภายนอกชุมชน” ขณะที่นักข่าวพลเมืองมีสถานะเป็น “คนในชุมชน” ระดับความใกล้ชิดกับเหตุการณ์/ประเด็นที่แตกต่างกันทำให้เนื้อหา มุมมองในการนำเสนอแตกต่างกัน รวมถึงนักข่าวพลเมืองมักใช้กรอบความคิดของตนกำกับการทำงาน ขณะที่นักข่าวอาชีพใช้คุณค่าทางวารสารศาสตร์หรือเกณฑ์ทางวิชาชีพมากำกับการเลือกประเด็นนำเสนอ

นอกจากนี้ ช่องทางการสื่อสารของนักข่าวพลเมืองยังไม่จำกัดรูปแบบตามแต่ความสามารถในการเข้าถึงเครื่องมือ เทคโนโลยีการผลิตสื่อ เทคโนโลยีการสื่อสาร รวมถึงทักษะในการผลิตสื่อของนักข่าวพลเมืองส่วนมากเป็นช่องทางที่มีต้นทุนค่าใช้จ่ายจำนวนไม่มากนัก เช่น อินเทอร์เน็ต (ในรูปแบบบอร์ด และเว็บบล็อก) หรืออาศัยสื่อกระแสหลักที่เปิดโอกาสให้พลเมืองนำเสนอข่าวสาร รวมถึงสื่ออื่นๆ ในชุมชนที่นักข่าวพลเมืองสามารถเข้าถึงได้ เช่น สื่อวิทยุชุมชน เสียงตามสาย สื่อประเพณี ละครเร่

จากการทบทวนแนวคิดและประสบการณ์นักข่าวพลเมืองในหลายประเทศ พบว่าเป้าหมายของนักข่าวพลเมืองค่อนข้างหลากหลาย อาทิ ต้องการนำเสนอข่าวสารที่แตกต่างจากเนื้อหาในสื่อกระแสหลัก ต้องการข่าวสารที่เป็นข้อเท็จจริง มีอิสระเสรี ปลอดภัยจากการแทรกแซงของรัฐและนายทุน ต้องการพื้นที่สาธารณะในการระดม/แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และรวมถึงการขับเคลื่อนกิจกรรมทางสังคมของประชาชน ซึ่งในอีกด้านหนึ่งความต้องการดังกล่าวก็พัฒนาการหรือสืบเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของสื่อทางเลือก และสื่อเพื่อประชาชนเช่นกัน และรวมถึงความต้องการส่งข่าวสารที่รวดเร็วทันเหตุการณ์ เช่น บทบาทของนักข่าวพลเมืองในการรายงานข่าววิกฤติ หรือความขัดแย้ง ความรุนแรง ภัยธรรมชาติ เป็นต้น

ขณะที่งานวิจัยเรื่องนักข่าวพลเมืองไทยพีบีเอส: การเกิดขึ้นและผลกระทบต่อสังคม” พบว่านักข่าวพลเมืองไทยพีบีเอสมีรูปแบบการนิยามความหมายของ “นักข่าวพลเมือง” ใน 3 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ 1 นิยามโดยเชื่อมโยงกับบทบาทที่ควรจะเป็นของนักข่าวพลเมือง โดยผสมผสานแนวคิดความเป็นพลเมืองและแนวคิดบทบาทหน้าที่ของผู้สื่อข่าวเข้าด้วยกัน คำนียามในกลุ่มนี้จะกล่าวว่า นักข่าวพลเมือง คือ คนในชุมชนที่สอดส่องดูแลปัญหาในชุมชน เป็นหูเป็นตา รายงานปัญหาในชุมชน ร่วมมือร่วมใจแก้ไขปัญหาของชุมชน อุทิศตนเองในการทำงานให้ชุมชนและส่วนรวมโดยไม่หวังผลตอบแทน มี “จิตอาสา” หรือ “จิตสาธารณะ” เป็นแรงผลักดันในการทำงาน ฯลฯ อีกทั้งยังเชื่อว่าบทบาทต่างๆ เหล่านี้จะไปสนับสนุนและเสริมพลังให้ชุมชนแข็งแกร่ง สามารถแก้ไขปัญหาของตนได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือเยี่ยงจากรัฐ

รูปแบบที่ 2 นิยามความหมายโดยเปรียบเทียบกับนักข่าวอาชีพในเรื่องประเด็นเนื้อหาข่าว มุมมอง แรงจูงใจ ลักษณะการทำงาน และผลตอบแทน เช่น การอธิบายว่า นักข่าวพลเมืองคือคนในพื้นที่ที่สามารถ นำเสนอข่าว มุมมองของตนเองให้ประชาชนได้รับรู้ ซึ่งจะเจาะประเด็นได้ลึกกว่า เพราะอยู่ในพื้นที่ของตัวเอง อยู่แล้ว จึงสามารถถ่ายทอดโดยตรงได้ แตกต่างจากนักข่าวอาชีพ ซึ่งจะมาทำข่าวในขณะที่เกิดเหตุ ไม่ได้อยู่ใน พื้นที่ ทำให้ขาดความรู้สึกถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นตั้งแต่ต้น ต้องพึ่งพาคนอื่นให้ข้อมูล หรือการระบุว่านักข่าว พลเมืองคือเจ้าของปัญหาหรือเป็นคนในชุมชนที่สามารถสื่อสารเล่าเรื่องราวได้ลึกกว่านักข่าวอาชีพ ทั้งนี้ การ รายงานข่าวของนักข่าวพลเมืองไม่ใช่เพียงแค่การรายงานว่าเกิดอะไรขึ้น แต่เป็นการสื่อสารผ่านอัตลักษณ์ทาง ภาษา วัฒนธรรมของแต่ละชุมชน แต่ละพื้นที่ ทำให้การรายงานข่าวของนักข่าวพลเมืองแตกต่างจากนักข่าว อาชีพ

รูปแบบที่ 3 นิยามโดยเน้นที่ตัวตนและพลังของนักข่าวพลเมือง โดยเฉพาะพลังในการสร้าง เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นแก่สังคม นักข่าวพลเมืองจึงมีบทบาทคล้ายนักเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต้องทำงาน อย่างต่อเนื่อง และยังแสดงถึงความเชื่อมโยงระหว่างนักข่าวพลเมืองกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การ ต่อสู้ของขบวนการภาคประชาชน รวมทั้งการเชื่อมต่อกับสื่อชุมชน คนในชุมชน การให้ความหมายของนักข่าว พลเมืองในมุมมองนี้จึงเป็นการมองบทบาทของนักข่าวพลเมืองบนฐานของการสื่อสารเพื่อกระตุ้นให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงและการพัฒนา ทั้งยังเป็นการสื่อสารที่มีเป้าหมายกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมในหลากหลาย ระดับจากสมาชิกชุมชน ทั้งการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร และการมีส่วนร่วมในระดับนโยบาย นอกจากนี้ ความหมายในกลุ่มนี้ยังชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์แนบแน่นระหว่างการเมืองกับการสื่อสาร ทั้งในมิติการเมือง เรื่องการสื่อสาร ซึ่งหมายถึง ใครคือผู้สื่อสาร ผู้นั้นมีอำนาจ เนื่องจากเป็นผู้ผลิตและแพร่กระจายข่าวสาร และ ในมิติของการใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อการต่อสู้ทางการเมืองที่ย้ายฐานจากการเมืองบนท้องถนนมาเป็นการเมือง ผ่านพื้นที่สาธารณะ (มีทนา เจริญวงศ์และคณะ, 2556: หน้า 412-415)

การทบทวนแนวคิดนี้จึงช่วยให้เกิดความชัดเจนมากขึ้นว่านักข่าวพลเมืองคือใคร และบทบาทของ นักข่าวพลเมืองควรเป็นไปอย่างไร จึงมีส่วนช่วยในการตีความงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับค่านิยม และบทบาท ของนักข่าวพลเมืองโดยตรง

#### 4. แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory communication)

จุฑาพรรธ ผดุงชีวิต (2556: 5-7) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมทางมโนทัศน์ของการสื่อสารว่ามักเน้นที่ “กรอบแนวคิดของความเป็นพหุ” ที่ให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น กระบวนการ

ทำให้เป็นประชาธิปไตย และการมีส่วนร่วมทางการพัฒนาในทุกระดับ รวมทั้งเสนอว่าสิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารโดยตรง โดยเฉพาะสิทธิในการรับส่งสื่อสารข้อมูลอันเป็นประโยชน์ บทบาทของการสื่อสารจะต้องเป็นการสื่อสารสองทาง และเมื่ออิงกับกรอบแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เสนอโดย UNESCO ในปี 1977 พบว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมก็คือ การมีส่วนร่วมของชุมชนในระบบการสื่อสาร ทั้งในกระบวนการผลิต การบริหารจัดการ และการวางแผนระบบทางการสื่อสาร และอาจหมายรวมถึงการที่ชุมชนเป็นตัวแทนและการร่วมปรึกษาในกระบวนการตัดสินใจใดๆ โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ ความสามารถในการบริหารจัดการตนเองของปัจเจกบุคคลและชุมชน ซึ่งหมายถึง การที่ชุมชนสามารถบริหารจัดการ มีอำนาจในการตัดสินใจในกระบวนการสื่อสารและเข้ามามีส่วนร่วมเต็มตัวในการวางแผนและนโยบายการสื่อสาร

การศึกษาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ผ่านมามี 2 แนวทางการศึกษาที่เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง แนวทางแรก คือ แนวทางการศึกษาของ Paulo Freire ซึ่งให้ความสำคัญกับกลยุทธ์แบบทวิทฤษฎี (Dual Theoretical Strategy) ซึ่งมีแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญว่ากลุ่มประชาชนผู้ยากไร้และชุมชนจะต้องได้รับการปฏิบัติในฐานะที่เป็นมนุษย์เต็มขั้น (Fully Human subjects) ในกระบวนการทางการเมืองและเน้นการสื่อสารที่สนับสนุนการสื่อสารแบบตั้งอยู่บนสุนทรียสนทนา (Dialogic communication as normative theory of PDC) และให้เกียรติและเคารพ “ความเป็นอื่น” ของวัฒนธรรมและสังคมของกลุ่มประชาชนผู้ยากไร้ ทำให้แนวคิดของ Freire มักไม่ได้รับความสนใจจากชนชั้นนำในสังคม

ส่วนแนวทางที่สองเป็นการศึกษาการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เสนอโดย UNESCO ในการประชุมที่เมืองเบลเกรด ประเทศยูโกสลาเวียในปี 1977 มีใจความสำคัญว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับ/สัมพันธ์กับ 1) การเข้าถึงชุมชนหรือการใช้สื่อเพื่อการบริการสาธารณะ 2) ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการสื่อสาร มีนัยถึงระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้นของประชาชนในกระบวนการสื่อสาร รวมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการ การบริหารจัดการ การวางแผน และการผลิตสื่อ และ 3) การมีส่วนร่วมทางการสื่อสารต้องสะท้อนการจัดการตนเอง ซึ่งเป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ก้าวหน้าที่สุด หมายถึงว่าประชาชนควรมีอำนาจในการตัดสินใจเชิงนโยบาย และมีส่วนในการกำหนดนโยบายและแผนการสื่อสารขององค์กร หรือโครงการผลิตสื่ออื่นๆอย่างเต็มที่ (Servaes & Malikhao, 2005)

ด้านกาญจนา แก้วเทพได้อธิบายระดับการมีส่วนร่วมว่าแบ่งเป็น 3 ระดับ โดยเรียงลำดับจากการมีส่วนร่วมน้อยไปจนถึงการมีส่วนร่วมมาก มีรายละเอียด ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในลักษณะการเป็นผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้หมายความว่ากระบวนการตั้งแต่ต้นยังอยู่ในความดูแลของผู้ส่งสาร ตั้งแต่การเลือกประเด็นเนื้อหา วิธีการนำเสนอจนถึงการ

เลือกช่องทางที่จะเผยแพร่ ผู้รับสารยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารอย่างเดียว แต่หากจะเพิ่มฐานะของผู้รับสารในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมต้องขยายความคิดของผู้รับสารให้ตระหนักถึงสิทธิที่จะรู้ของตน และสิทธิที่จะบอกข้อมูลข่าวสารของตนต่อสาธารณะ

2) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่งสาร เป็นการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นมาในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ร่วมผลิต ประชาชนมีส่วนร่วมในลักษณะการร่วมคิด วางแผนดำเนินการการผลิต ในขั้นตอนการผลิตอาจให้ประชาชนเลือกประเด็นเอง นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่งสาร อาจรวมถึงบทบาทการมีส่วนร่วมในฐานะเป็นแหล่งข้อมูลให้กับผู้จัด/ผู้ผลิต เพราะข้อมูลที่ประชาชนธรรมดาในพื้นที่เป็นทรัพยากรที่สำคัญสำหรับการผลิตเนื้อหาที่มาจากผู้รู้จักข้อมูลที่สุดในท้องถิ่น

3) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย ถือว่าเป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วม (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2543:55-67)

Servaes & Malikhao (2005) ยังทบทวนวรรณกรรมของสื่อแบบมีส่วนร่วม (Participatory media) และพบว่าสื่อแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะดังต่อไปนี้ 1) สื่อแบบมีส่วนร่วมมีการจัดองค์การภายในแบบประชาธิปไตย คือ มีลักษณะของการร่วมมือกันทำงาน มีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน 2) สื่อแบบมีส่วนร่วมมักมีจุดยืนในทางตรงกันข้ามกับอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมซึ่งมักถูกครอบงำโดยบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ 3) สื่อแบบมีส่วนร่วมอาจจะเป็นสื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ หรือเป็นสื่อที่อธิบายถึงการต่อสู้ทางชนชั้นในสังคม 4) สื่อแบบมีส่วนร่วมมีความสัมพันธ์กับการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเน้นการสร้างการมีส่วนร่วมที่แท้จริงจากสาธารณชน ซึ่งจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีระบบการสื่อสารแบบไม่รวมศูนย์กลาง สื่อแบบมีส่วนร่วมจึงเปรียบเสมือนสะพานเชื่อมให้เกิดการสื่อสารระหว่างรัฐ/ผู้มีอำนาจกับประชาชนในระดับชุมชนท้องถิ่น ภูมิภาค หรือระดับประเทศ (Berrigan, 1979; Berque, Foy and Girard, 1993; Fraser and Restrepo, 2000; Girard, 1992; Lewis, 1993; O'Connor, 1988; O'Sullivan, 1979)

ทั้งนี้ แนวคิดดังกล่าวนี้สามารถนำมาอธิบายระดับการมีส่วนร่วมทางการสื่อสารของพลเมืองในสื่อพลเมืองในประเทศต่างๆ

## 5. แนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere)

แนวคิดพื้นที่สาธารณะเป็นแนวคิดที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทของวารสารศาสตร์พลเมือง กล่าวคือ การเพิ่มขึ้นของวารสารศาสตร์พลเมืองส่งผลให้พื้นที่สาธารณะของภาคพลเมืองเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่สาธารณะทางการเมืองในประเทศที่การแสดงความคิดเห็นทางการเมืองถูกแทรกแซงหรือจำกัด อย่างไรก็ตาม

จะเป็นพื้นที่สาธารณะอย่างแท้จริงหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับความเป็นอิสระเสรีในการแสดงความคิดเห็นและเข้าถึงข้อมูลข่าวสารในพื้นที่สาธารณะนั้นๆ

นับจาก “The Structural transformation of the Public Sphere” ของเจอร์เกน ฮาเบอมาส ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1962 เนื้อหาของหนังสือดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการศึกษาในหลากหลายสาขาวิชาขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดประเด็นวิพากษ์วิจารณ์ และเกิดการอภิปรายถกเถียงตามมาโดยเฉพาะประเด็นเสรีประชาธิปไตย ประชาสังคม ชีวิตสาธารณะ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในศตวรรษที่ 20

ในหนังสือดังกล่าวฮาเบอมาสวิเคราะห์พื้นที่สาธารณะของชนชั้นกลางในมิติทางประวัติศาสตร์ว่าเริ่มเกิดขึ้นราว ค.ศ. 1700 ซึ่งเกิดการขยายตัวทางการค้าทางทะเล การตื่นตัวทางศิลปะวิทยาการทำให้เกิดกลุ่มพ่อค้า นักคิด ปัญญาชนมากมาย เศรษฐกิจและความรู้ไม่ได้ถูกผูกขาดไว้ที่ชนชั้นสูงหรือพระบาทหลวงอีกต่อไป แต่เกิดชนชั้นใหม่ที่อยู่กึ่งกลางระหว่างชนชั้นศักดินากับชนชั้นล่างที่เรียกว่า “ชนชั้นกลาง” (Bourgeois) ประกอบกับยุคนั้นเป็นช่วงของการพัฒนาความเป็นเมือง (Urbanization) ทั้งในอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ฮอลแลนด์ ฯลฯ ชนชั้นกลางเหล่านี้จะมาพบปะสังสรรค์ เสวนากันตามร้านกาแฟ โรงเหล้า ห้องโถงหรือห้องรับแขกของพวกเขา อันเป็นพื้นที่ที่ปลอดจากอำนาจราชสำนักและศาสนา (Kellner, <http://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/papers/habermas.htm>, เข้าถึงเมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2557)

กิจกรรมที่กลุ่มบุคคลดังกล่าวกระทำคือ การนัดพบปะอย่างสม่ำเสมอเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารด้านการค้า ความรู้และประสบการณ์ใหม่จากการเดินทางไปยังดินแดนไกลโพ้น ข้อเขียนหรือบทความทางปรัชญา วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ วรรณกรรมแพร่กระจายอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยีการพิมพ์ที่พัฒนาขึ้น มีการพูดคุยถกเถียงกันอย่างมีอิสระเสรีและมีเหตุผลในเรื่องต่างๆ เช่น กฎหมาย การเมืองการปกครอง ปรัชญา การวิพากษ์วิจารณ์ถกเถียงกันนี้ดำเนินไปบนหลักของความเสมอภาคเท่าเทียมกัน โดยมีบทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์เป็นองค์ประกอบสำคัญกล่าวคือ เรื่องที่พูดคุยกันจะเป็นประเด็นของผลประโยชน์ร่วมกันที่สมาชิกแต่ละคนได้รับข่าวสารมาจากสื่อสิ่งพิมพ์ หนังสือพิมพ์ ใบประกาศ ฯลฯ ฮาเบอร์มาสชี้ให้เห็นว่านี่คือจุดเริ่มต้นที่อาณาเขตหรือพื้นที่ส่วนตัว (private sphere - ภายในครอบครัวหรือกลุ่มเฉพาะ) ได้เคลื่อนออกมาสู่มณฑลสาธารณะ และบางเรื่องก็ได้หลอมรวมเป็นสิ่งเดียวกันโดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับชีวิตการเมือง นอกจากนี้ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ของประชาชนที่ขยายวงกว้างมากขึ้นนำไปสู่หลักการคัดเลือก (principle of selection) ไม่ว่าจะเป็นการเลือกข่าวสาร ความรู้ วิทยาการ การคัดสรรผู้มีความรู้ ผู้มีอำนาจ และนำไปสู่การจัดโครงสร้างใหม่ทางสังคมแบบใหม่และการครอบครองทรัพย์สินของคนกลุ่มใหม่ในยุคสมัยนั้น (กุสุมา ภูใหญ่, <http://kusumakooyai.blogspot.com/2013/05/blog-post.html>, เข้าถึงเมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2557)

ทั้งนี้ พื้นที่สาธารณะในความคิดของฮาเบอมาสต้องประกอบด้วยข่าวสารและการโต้เถียงทางการเมือง สังคม เช่น รัฐสภา ที่ทำการพรรคการเมือง สโมสรการเมือง หอประชุม ร้านกาแฟ ผับ ร้านทำผม หรือสถานที่ที่มีการถกเถียงกันทางการเมือง สังคม รวมถึงพื้นที่สาธารณะในสื่อมวลชนด้วย เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสารที่นอกเหนือจากนำเสนอข่าวสารที่มีประโยชน์ต่อส่วนรวมแล้ว ยังเปิดพื้นที่ให้ผู้อ่านสามารถแลกเปลี่ยนข่าวสารความคิดเห็นระหว่างกัน

ความสำคัญของพื้นที่สาธารณะของชนชั้นกลางจึงมิใช่เป็นเพียงเวทีกลางในการแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนข่าวสารเท่านั้น หากฮาเบอมาสเชื่อว่า พื้นที่สาธารณะจะทำให้เกิดการก่อรูปของประชาชาติที่ต่อต้านหรือโต้แย้งอำนาจรัฐ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า แนวคิดพื้นที่สาธารณะของฮาเบอมาสมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน, แนวคิดเรื่องพื้นที่ (Space) ของสถาบันต่างๆ, แนวคิดเรื่องการสร้างประชาสังคม และอำนาจรัฐ

ฮาเบอมาสอธิบายความหมายของการสร้างประชาสังคมว่าหมายถึง การสร้างพื้นที่สาธารณะทางการเมืองของประชาชน ซึ่งกำเนิดมาจากการก่อตัวของวัฒนธรรมชนชั้นกลาง และขยายปริมณฑลไปสู่ชนชั้นและกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆที่หลากหลายที่สนใจเข้าร่วมในพื้นที่การเมืองสาธารณะ ดังนั้น ประชาสังคมจึงเป็นพื้นที่ที่เกิดกิจกรรม มิได้หมายถึงประชาชนทั้งหมด หรือสังคมทั้งหมดที่ไม่ได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองสาธารณะ ประชาสังคมในที่นี้จึงเป็นกระบวนการของประชาชนในการสร้างพื้นที่การเมืองสาธารณะของตนเอง ไม่ตกอยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ ของทุน ดังนั้นประชาสังคมจึงต้องเป็นอิสระจากทั้งรัฐและทุน และเป็นเวทีแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของฝ่ายต่างๆ (Habermas, 1989:197)

อย่างไรก็ตาม ฮาเบอมาสเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของพื้นที่สาธารณะในขณะนั้นเกิดขึ้นพร้อมกับความรุ่งโรจน์ของรัฐทุนนิยมและวัฒนธรรมแบบอุตสาหกรรม ส่งผลให้พลังของบริษัทห้างร้านและธุรกิจขนาดใหญ่ที่มีต่อชีวิตสาธารณะเพิ่มพูนขึ้น สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้องค์กรภาครัฐบาลและเอกชนขนาดใหญ่ยึดครองพื้นที่สาธารณะในสังคมจนหมดสิ้นเกิดเป็นพื้นที่สาธารณะปลอม (Pseudo Public Sphere) ที่สุดท้ายแล้วผู้มีอำนาจในการใช้คือรัฐ หรือเป็นการสร้างตัวแทนความเป็นสาธารณะ (Representative Publicness) ส่วนพลเมืองกลายมาเป็นผู้บริโภคสินค้าและบริการและผู้ดูผู้ชม (Kellner, อ้างแล้ว)

นอกจากนี้ ฮาเบอร์มาสยังเน้นย้ำกระบวนการเกิดพื้นที่สาธารณะว่าจะต้องเกิดความรู้สึกร่วมต่อประเด็นการสื่อสารที่นำเสนอในพื้นที่ดังกล่าว อย่างน้อยทุกคนที่อยู่ในพื้นที่นั้นต้องมีความเห็นร่วมกัน ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีเงื่อนไขสำคัญรองรับ ดังนี้

1) ปริมาณพลสาธารณะไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบใดก็ตาม ต้องเป็นสถาบันที่เป็นอิสระไม่ว่าจากรัฐและระบบตลาด

2) มีปริมาณพลสาธารณะของกลุ่มสังคมที่หลากหลายที่ล้วนสนใจผลประโยชน์ร่วมกันของสังคมมากกว่าจะมุ่งปกป้องผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม และกลุ่มเหล่านี้ควรมีเครือข่ายติดต่อกันอย่างสม่ำเสมอ

3) เป็นปริมาณพลที่จะพิจารณาผู้เข้าร่วมในฐานะพลเมืองมากกว่าเป็นผู้บริโภคที่มีหน้าที่เพียงแต่เกาะเวที่ดูชมความเป็นไปของบ้านเมือง (กาญจนา แก้วเทพ, 2543: 215)

## 6. แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมีจุดเน้นที่แตกต่างจากแนวคิดประชาธิปไตยแบบผู้แทน (Representative Democracy) ซึ่งมีข้อบกพร่องที่ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองและการบริหารจัดการงานของรัฐบาลค่อนข้างน้อย แม้ว่าการลงคะแนนเสียงของประชาชนจะนำมาซึ่งอำนาจในการบริหารประเทศของกลุ่มชนชั้นนำ ทั้งนี้ แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเชื่อว่าประชาธิปไตยสามารถมีบทบาทในชีวิตประจำวันของพลเมือง แม้ว่าแนวคิดประชาธิปไตยจะมีจุดอ่อนจากการนำไปใช้ในเชิงประจักษ์ที่ค่อนข้างจำกัด แต่ก็มีจุดแข็งจากแนวทางการศึกษาที่วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นและดำเนินอยู่ในสังคมประชาธิปไตยด้วยจุดยืนที่เป็นทางเลือก (Pateman 1970; Macpherson 1977; Barber 1984; Wright 2010) ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจะให้ความสำคัญกับความจำเป็นประชาธิปไตยที่มากขึ้นและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เท่าเทียมกันของผู้คนในสังคม ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสถาบันต่างๆในสังคมที่ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจทางการเมืองและเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้น (Zittel 2007)

ทั้งนี้ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมในทางการเมืองการปกครอง ตลอดจนการกำหนดวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค หน้าที่ตามระบอบการเมืองการปกครองที่ไม่ก้าวท้าว หรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น หรือสังคมส่วนรวม การมีส่วนร่วมในทางการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอาจจำแนกเป็น 3 ระดับ คือ 1) การมีส่วนร่วมในระดับเบื้องต้น เช่น ร่วมแสดงความคิดเห็นในทางการเมือง ร่วมพูดคุยอภิปรายเรื่องราวทางการเมืองและสถานการณ์ปัจจุบัน ร่วมลงชื่อเพื่อเสนอเรื่องราว หรือประชาพิจารณ์ 2) การมีส่วนร่วมในระดับกลาง เช่น ร่วมเดินขบวนเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม ร่วมปราศรัยในการชุมนุมเรียกร้อง ร่วมลงชื่อ เพื่อเสนอให้ฝ่ายที่มีอำนาจตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือร่วมกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเรียกร้องสิทธิ 3) การมีส่วนร่วม

ในระดับสูง เช่น ร่วมลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภา ร่วมก่อตั้งพรรคการเมือง ร่วมก่อตั้งรัฐบาล (นัยนา สติตเสถียร และคณะ, 2559) ซึ่งการมีส่วนร่วมทางการเมืองเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยช่องทางการสื่อสารและพื้นที่สาธารณะ จึงมีความเกี่ยวข้องกับสื่อวารสารศาสตร์พลเมือง และสื่อทางเลือกอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมิได้หมายความว่า ประชาชนทั้งหมดจะต้องประสงค์มีส่วนร่วมทางการเมือง เพราะยังมีประชาชนอีกจำนวนหนึ่งที่พอใจเป็นผู้สังเกตการณ์ทางการเมืองมากกว่าเข้ามีส่วนร่วมในทางการเมืองโดยตรง ในบางประเทศหรือบางสถานการณ์ หากเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทางการเมืองมากเกินไป ก็อาจจะไม่เป็นผลดี เนื่องจากในบริบทการมีส่วนร่วมทางการเมือง ประชาชนจะมีสิทธิ มีส่วนร่วมทางการเมือง ทั้งรูปแบบ หรือวิธีการ และขอบเขต กลุ่ม หรือจำนวนของประชาชนผู้มีสิทธิส่วนร่วมในทางการเมืองได้ดีมาน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับระดับของพัฒนาการทางการเมือง ความตื่นตัวในทางการเมือง และวุฒิภาวะทางการเมืองหรือภูมิปัญญาทางการเมืองของรัฐนั้นๆ เป็นสำคัญด้วย

นอกจากนี้ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมยังหมายถึงการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะหุ้นส่วนการพัฒนาประเทศ ซึ่งก็คือ กระบวนการที่เชื่อมโยงระหว่างภาครัฐ และภาคอื่นๆ นอกจากภาครัฐ เช่น ธุรกิจ เอกชน ประชาชน ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ ให้ได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ เพราะการพัฒนาที่ทรงพลังและยั่งยืนในสังคมประชาธิปไตย เกิดจากการพัฒนาที่ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนได้ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมแรงร่วมใจในการดำเนินการ และร่วมรับประโยชน์จากการพัฒนา

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาโดยมีภาคประชาสังคมเป็นศูนย์กลางการขับเคลื่อน ยังก่อให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ในสังคมไทยขึ้นมา นั่นคือ กระบวนการนโยบายสาธารณะแบบมีส่วนร่วม (Participatory Public Policy Process) ซึ่งมีเป้าหมายในการส่งเสริม กระตุ้น เปิดโอกาสให้ประชาชนเป็นผู้เสนอแนะนโยบายสาธารณะ โดยเฉพาะนโยบายที่เกี่ยวข้องกับตนเองหรือชุมชนของตน เพื่อให้มั่นใจว่านโยบายดังกล่าวจะเป็นนโยบายสาธารณะที่ดี คือ นโยบายสาธารณะที่นำไปสู่ความถูกต้องเป็นธรรม และประโยชน์สุขของมหาชน โดยที่หัวใจสำคัญของนโยบายสาธารณะ คือ ผลผลิตจากกิจกรรม และกิจกรรมจะมีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยกลไกต่างๆ ในชุมชนสานต่อกันขึ้นมา กลไกเหล่านี้ ได้แก่ การรับรู้ เข้าใจ การมีส่วนร่วมในการกำหนดบทบาท กติการ่วมกัน และความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นเจ้าของ (มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ, 2549:142-143)

สำหรับแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมนี้ ผู้วิจัยจะนำมาใช้อธิบายพลังหรือผลกระทบของวารสารศาสตร์พลเมืองที่มีต่อการเมืองภาคพลเมือง

## 7. แนวคิดความเป็นพลเมือง

“ความเป็นพลเมือง” (Citizenship) เป็นแนวคิดที่รัฐ นักวิชาการ หรือแม้แต่ชนชั้นนำในสังคมมักนำมาเชื่อมโยงกับกระบวนการสื่อสารสาธารณะ แม้ว่าโดยทั่วไปความเป็นพลเมืองถูกอธิบายไว้หลายลักษณะด้วยกัน แต่ที่สำคัญ ได้แก่ การพิจารณาพลเมืองในแง่สถานะสมาชิกของรัฐโดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติทางสังคมการเมือง ชาติ หรือการเป็นทรัพยากรมนุษย์ของชุมชน

T.H. Marshall นิยามความหมายของความเป็นพลเมืองว่าหมายถึง สมาชิกของชุมชน ซึ่งมีความเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วม มีสิทธิ และหน้าที่ โดยเฉพาะสิทธิพลเมือง สิทธิการเมือง และสิทธิทางสังคม อย่างไรก็ตาม Marshall ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า สังคมที่แตกต่างกันย่อมประกอบไปด้วยสิทธิและหน้าที่ในฐานะพลเมืองที่แตกต่างกัน โดยทั่วไปจึงไม่มีหลักสากลในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ที่จำเป็นของพลเมืองดังนั้นในการสถาปนาความเป็นพลเมือง จึงอาจจะมีหรือไม่มีองค์ประกอบทั้งสามประการดังที่เขาระบุไว้ (Marshall, 1950; 84)

ส่วน Hannah Arendt ให้ความหมายของความเป็นพลเมืองว่า ความเป็นพลเมือง คือ วิธีทางที่ประชาชนสัมพันธ์กับอำนาจ กฎหมาย รัฐบาล รวมถึงรูปแบบความร่วมมือในชีวิตประจำวันในหมู่พลเมือง ชีวิตสาธารณะจึงมีสาระตั้งอยู่ที่ความเป็นพลเมือง ถ้าประชาธิปไตยเป็นเรื่องของรูปแบบทางการปกครอง ความเป็นพลเมืองก็หมายถึงการเป็นสมาชิกของชุมชนการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย พลเมืองเป็นสมาชิกของชุมชนการเมืองด้วยความสมัครใจ และการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย ก็คือการเมืองที่วางอยู่บนความสัมพันธ์ในหมู่พลเมืองที่เป็นอิสระ และมีความเท่าเทียมซึ่งกันและกัน (Hannah Arendt, 1975 อ้างถึงในศิริโรจน์ คล้ามไพบูลย์, 2544)

ส่วน Castles & Davidson (2000, 358) เห็นว่าในยุคโลกาภิวัตน์ ความเป็นพลเมืองที่มีฐานอยู่ที่การเป็นส่วนหนึ่งของชาติใดชาติหนึ่งเพียงชาติเดียวกำลังถูกกัดกร่อน การเพิ่มขึ้นของประชากรที่ไม่ได้เป็นพลเมืองมีอัตราสูงขึ้นเรื่อยๆ และเป็นปรากฏการณ์ที่แพร่กระจายไปทั่วโลก ผู้คนข้ามชาติเหล่านี้กำลังท้าทายความเป็นพลเมืองในจารีตของรัฐชาติให้เปลี่ยนแปลง และเริ่มมีการกล่าวถึงความเป็นพลเมืองที่นอกเหนือไปจากขอบเขตความเป็นพลเมืองที่ Marshall เคยกล่าวไว้ อาทิ มีการขยายความจำกัดความของความเป็นพลเมืองให้กว้างขวางยืดหยุ่นขึ้น สามารถโยกย้ายได้ตามพลวัตทางเศรษฐกิจและกระแสโลกเช่นกรณีของชาวจีนฮ่องกงที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีเลือกที่จะย้ายถิ่นฐานไปสหรัฐอเมริกาหลังจากมีข่าวว่าจะคืนเกาะฮ่องกงให้จีน

แม้ว่าความหมายของความเป็นพลเมืองจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม แต่เราอาจกำหนดกรอบมิติความหมายได้กว้างๆ 2 มิติ คือ มิติแรก ความเป็นพลเมืองเป็นเรื่องของสิทธิและหน้าที่หรือความรับผิดชอบ (Rights and Obligations) มิติที่สอง เป็นเรื่องของการตระหนักในการบริการสาธารณะ หรือการขับเคลื่อนการบริการสาธารณะด้วยพลเมือง (Denhardt & Denhardt, 2007; Janoski as cited in Plummer, 2003; ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2551; รัชดา หงส์ดารมภ์, 2518, อ้างถึงใน ฐาลินี สังขจันทร์, 2557, หน้า 20) การนิยามความหมายในลักษณะหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับการนำของรัฐผู้ที่เป็นไปในทิศทางใด พลเมืองของรัฐย่อมไปในทิศทางนั้นๆ ด้วย

การนิยามความเป็นพลเมืองข้างต้นจึงเป็นการให้ความหมายโดยมีฐานคิดที่ยอมรับ หรือยึดมั่นในความเป็นสังคมประชาธิปไตยแบบอุดมคติ ซึ่งการสนับสนุนส่งเสริมสิทธิของปัจเจกบุคคลในฐานะพลเมืองของสังคมโดยเฉพาะสิทธิการสื่อสารจะมีความสำคัญอย่างมากต่อโอกาสในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน รวมทั้งเอื้อต่อการเสริมสร้างความเป็นผู้รับสารที่กระตือรือร้น (Active audience) และความเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น สนใจปัญหาในชุมชนของตน ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชนของตนเอง หรือแม้กระทั่งส่งสารเรื่องราวของตนด้วยตนเอง

สำหรับแนวคิดนี้ จะช่วยในการตีความบทบาทของนักข่าวพลเมืองในมุมมองของความเป็นพลเมือง รวมถึงสะท้อนถึงปัจจัยที่เอื้อและจำเป็นต่อการเกิดนักข่าวพลเมือง

## 8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการสำรวจสถานภาพองค์ความรู้ ดังนั้นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนักข่าวพลเมืองในภูมิภาคเอเชีย ยุโรป และอเมริกาเหนือจึงมีสถานะเป็นประชากรในการศึกษาอยู่แล้ว ในที่นี้ผู้วิจัยจึงขอสรุปแบบการศึกษาสถานภาพแห่งองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับงานวารสารศาสตร์ และการสื่อสารมวลชนมากแล้ว เนื่องจากเป็นประโยชน์ต่อแนวทางการศึกษา ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจสถานภาพความรู้วารสารศาสตร์พลเมืองในไทยและต่างประเทศยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดทำมาก่อน

กาญจนา แก้วเทพและวิลาสินี พิพิธกุลทำวิจัยเรื่อง “การสำรวจสถานภาพแห่งองค์ความรู้เรื่อง สตรีกับสื่อมวลชนในประเทศไทย พ.ศ. 2520-2535” โดยใช้การสำรวจเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับสตรีและสื่อมวลชน ผลการวิจัยพบว่า มีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องอยู่ 83 ชิ้น งานศึกษาสตรีในฐานะผู้รับสารมีมากกว่าผู้ส่งสารถึง 4 เท่า ในเรื่องตัวสื่อ งานศึกษาเรื่องการใช้สื่อวิทยุของสตรีจะมีมากที่สุด และสื่อภาพยนตร์มีน้อย

ที่สุดเพียงเรื่องเดียว สำหรับเนื้อหาสาระนั้น งานศึกษาเรื่องสถานภาพและบทบาทของสตรีในสื่อมีมากที่สุด เรื่องการเมืองและการพัฒนามีในระดับปานกลางและเนื้อหาเรื่องสตรีกับเศรษฐกิจมีน้อยที่สุด

สำหรับการเข้ามาใช้สื่อของสตรีนั้น พบว่า ปัจจุบันสตรีไทยสามารถเข้าถึงและได้ใช้สื่อทุกประเภท หากทว่าการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพของตัวสื่อในอันที่จะตอบสนองความต้องการของสตรียังมีน้อยอยู่ใน เรื่องเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับสตรีที่ปรากฏในสื่อ ปัจจัยที่อธิบายปริมาณมากน้อยของเนื้อหาแต่ละประเภท ได้แก่ การมีความสนใจที่ต่อเนื่องเฉพาะในประเด็นสตรีบางเรื่องที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การกำหนดบทบาทของผู้หญิงในสังคม อิทธิพลด้านแนวคิดของทฤษฎีด้านสื่อมวลชนกระแสหลักและปริบททางสังคมในแต่ละช่วงที่มีต่อเรื่องสตรี ( กาญจนา แก้วเทพ และวิลาสินี พิพิธกุล, 2539)

กุลทิชา หุ่นรำภู ศึกษาสถานภาพขององค์ความรู้ด้านการเผยแพร่ข่าวกรรมในวิทยานิพนธ์สาขา นิเทศศาสตร์พัฒนาการ (2524-2545) โดยใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เพื่อสำรวจ สถานภาพขององค์ความรู้ด้านการเผยแพร่ข่าวกรรม โดยศึกษาประเด็นของการวิจัย กรอบแนวคิดและทฤษฎี ระเบียบวิธีวิจัย และข้อค้นพบที่นำมาสู่องค์ความรู้ด้านการเผยแพร่ข่าวกรรมจากวิทยานิพนธ์จำนวน 78 เล่ม จาก 4 สถาบัน พบว่า 1) ประเด็นที่มีการศึกษามากที่สุด คือ ผลของข่าวกรรมที่มีต่อผู้รับสาร 2) แนวคิดและ ทฤษฎีที่ใช้มากที่สุด คือ ทฤษฎีการเผยแพร่ข่าวกรรม 3) ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้มากที่สุด คือ การวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงสำรวจ และใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือหลักในการเก็บข้อมูล 4) ข้อค้นพบที่นำมาสู่ องค์ความรู้ด้านการเผยแพร่ข่าวกรรมยังอยู่ในสภาวะการย่ำหรือยืนย่น ข้อค้นพบเดิม ตามทฤษฎีการเผยแพร่ ข่าวกรรมของโรเจอร์ส ส่วนใหญ่นับศึกษาพฤติกรรมการยอมรับ ข่าวกรรมของผู้รับสาร โดยมุ่งไปที่ความสัมพันธ์ ระหว่างตัวแปรต่างๆ โดยเฉพาะการเปิดรับข่าวสาร กับการ เปลี่ยนแปลงความรู้ ทศนคติ และพฤติกรรมของ ผู้รับสาร (กุลทิชา หุ่นรำภู, 2546)

สุภัทรา ฐิตอมรพันธุ์ ทำวิจัยเรื่อง “ประมวลความรู้ด้านองค์ประกอบการสื่อสารจากวิทยานิพนธ์ ภาควิชาวารสารสนเทศ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2534-2550” ใช้การวิจัย เอกสาร โดยวิเคราะห์เนื้อหาจากวิทยานิพนธ์นิตยปริญาโท ภาควิชาวารสารสนเทศ จำนวน 324 เล่ม เพื่อให้ ทราบภาพรวมของงานวิจัยทางด้านวารสารสนเทศ ได้แก่ ประเด็นที่ศึกษา ประเภทสื่อ แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ วิธีการวิจัย และผลการวิจัยที่ได้ ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้ทางด้านวารสารสนเทศจากวิทยานิพนธ์ ส่วน ใหญ่เป็นการศึกษาโดยใช้กรอบแนวคิดทางวารสารศาสตร์มาเป็นหลักในการพิจารณาคุณลักษณะต่างๆ ของผู้ ส่งสาร เนื้อหาหรือตัวสาร สื่อหรือช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสาร มีความสอดคล้องกับทิศทางการ เปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม รวมทั้งการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศต่างๆ ทำให้ประเด็นที่ศึกษาโดยรวมเกี่ยวข้องกับคุณภาพของสื่อมวลชน ในด้านบทบาทหน้าที่ ความเป็นกลาง หลัก

จริยธรรม ค่านิยมและอุดมการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงภายใต้บริบทแวดล้อมทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในแง่ของผลกระทบและสภาพปัญหา และลักษณะทางประชากรของบุคคลทั้งทางกายภาพและทางจิตวิทยา โดยมีทฤษฎีกลุ่มโครงสร้างหน้าที่ กลุ่มเทคโนโลยีกับสังคม ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง ทฤษฎีสัญญาวิทยา และทฤษฎีเกี่ยวกับผู้รับสาร เป็นกรอบแนวคิดหลักในการตอบคำถามวิจัยส่วนใหญ่ (สุภัทรา ฐิติอมรพันธุ์, 2553)